

Cilt/Volume 8, Sayı/Issue 16, Ocak/January 2026, ss. 85-114.

Geliş Tarihi–Received Date: 10.06.2025 Kabul Tarihi–Accepted Date: 25.08.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS’İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1716910>

 GÜLCAN AVŞIN GÜNEŞ*

ÖZ

Bu makale, George Sandys’in 1615 tarihli hac seyahatnamesi *A Relation of a Journey an Dom. 1610*’ın Kudüs kitabını erken modern İngiltere’de proto-oryantalist seyahat yazınının erken bir örneği olarak incelemektedir. Edward Said’in Oryantalizm teorisi ve Michel Foucault’nun söylem analizi gibi teoriler üzerinden yapılan değerlendirmeler adı geçen eserin basit seyahat deneyimlerini içeren sıradan bir metin olmadığını, aksine inceliklerle planlanmış bir ideolojik eser olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Sandys’in eseri İngiliz-Protestan kimliğinin inşasında önemli bir rol üstlenen, kolonyal, dinî, kültürel ve politik amaçlarla şekillenmiş derin bir ideolojik içerik taşımaktadır.

Dönemin yazın dünyasında haritalar, esir anlatıları, tüccar mektupları ve raporları, elçilik yazışmaları, tiyatro oyunları gibi 17. yüzyıl İngiliz bakış açısını şekillendiren ve yansıtan seyahatnameler içinde dikkat çekici olmuştur. Avrupa’daki Türk imajını sergilemesi ve dünya tarihi içinde Osmanlı tarihini etkileri ile birlikte ele alması bakımından kıymetlidir.

Sandys’in adı geçen eseri, Osmanlı coğrafyasını, kutsal yerleri ve dini grupları, Batı ve Doğu arasındaki bir karşıtlık üzerinden temsil eder. Bu karşıtlık, İngiliz kimliğini yüceltmek ve Osmanlı’yı geri kalmış, medeniyetten uzak ve baskıcı olarak sunma amacı taşır. Kudüs’ün tasviri, fiziksel mekânın ötesinde dini ve ideolojik anlamlarla yüklenir. Böylece coğrafya hem teolojik hem de politik mesajları ileten söylemsel bir araç hâline gelir. Yazar, kutsal mekânları İngiliz-Protestan bakış açısıyla yeniden tanımlar, Müslümanların ve diğer Doğulu toplulukların varlığını kutsallığa ve uygarlığa yönelik tehditler olarak sunar. Yarattığı öteki imajını Müslümanlar, Yahudiler, sapkın ya da eksik Hristiyanlar üzerine yükleyerek kendi milletini idealleştirir. Doğu’yu daima müdahaleye muhtaç ve açık olarak tasvir eder.

Bir Rönesans yazarı olan Sandys’in seyahatnamesinde antikite ile kurulan ilişkiler de İngiliz kimliğinin inşasında önemli bir rol oynar. Yunan ve Roma kültürel miraslarını kullanarak İngiliz Protestanlığı için tarihsel ve kültürel bir meşruiyet zemini oluşturur. Bu arada önemli klasik eserlerden alıntılar yaparak ve kişisel gözlemlerini edebi ve görsel anlatımı ile destekleyerek okur üzerinde otorite kurar. Sonuçta kurduğu Protestan-İngiliz kimliğini haçlıvari bir misyon üzerine yapılandırır ve tüccar, siyasetçi, hacı veya gezgin olarak ona görev yükler. Bu arada İngiliz idaresine kurtarıcı, düzenleyici ve medenileştirici bir misyon yükleyerek gereken istihbari bilgileri veren bir rehber niteliği taşımaktadır.

Batıda üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılan Sandys’in seyahatnamesinin Kudüs bölümünün yakın okuma ve kültürel-tarihsel analiz metotlarıyla ele alındığı bu çalışmanın özeldir Osmanlı, genelde Türk Tarihi araştırmalarına katkı sağlaması umut edilmektedir. Ayrıca Seyahatname türü eserlerin çalışılması, aynı mekân ya da tarihi olaya dair farklı malumat veren resmi evrak ile karşılaştırmalı değerlendirmeye imkân tanımaktadır

Anahtar Kelimeler: Seyahat Yazını, George Sandys, Kudüs, Osmanlı, Proto-Oryantalizm, 17. Yüzyıl.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bartın/TÜRKİYE, E-Posta: agunes@bartin.edu.tr, ORCID: [0000-0002-5280-5834](https://orcid.org/0000-0002-5280-5834), RORID: <https://ror.org/03te4vd35>.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

HOLY LANDS, IMAGINED IDENTITIES: THE REPRESENTATION OF OTTOMAN GEOGRAPHY AND ENGLISH PROTO-ORIENTALISM IN GEORGE SANDYS' JERUSALEM TRAVELOGUE

ABSTRACT

This article examines the Jerusalem section of *A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610*, a pilgrimage travelogue written by George Sandys and published in 1615, as an early example of proto-Orientalist travel writing in early modern England. Drawing on Edward Said's theory of Orientalism and Michel Foucault's discourse analysis, the study argues that this is not a simple record of travel experiences, but rather a carefully constructed ideological text. Sandys's narrative reflects deep colonial, religious, cultural, and political intentions, serving a critical role in the construction of English-Protestant identity.

Within the broader corpus of seventeenth-century English travel literature—including maps, captivity narratives, merchants' letters and reports, diplomatic correspondences, and theatrical works—Sandys's text stands out both as typical and distinctive. Its portrayal of the Ottoman world and its reflections on Turkish identity in relation to world history make it particularly valuable. This characteristic is the main reason for the article's focus.

Sandys represents Ottoman lands, sacred sites, and religious communities through a binary opposition between East and West. This oppositional framing aims to elevate English identity while portraying the Ottoman Empire as backward, uncivilized, and oppressive. His depiction of Jerusalem is charged with theological and ideological meanings, turning geography into a discursive tool. Through a Protestant-English lens, he redefines holy sites and presents the presence of Muslims and other Eastern groups as threats to sanctity and civilization. Constructing the image of the "Other" upon Muslims, Jews, and heretical or incomplete Christians, he idealizes his own nation and depicts the East as perpetually open to intervention.

As a Renaissance writer, Sandys draws on antiquity to legitimize English identity. He invokes Greek and Roman heritage to offer historical and cultural legitimacy for English Protestantism. Quoting classical works and reinforcing them with literary and visual descriptions of his observations, he asserts intellectual authority. Ultimately, he frames English identity through a Crusader-like mission, assigning roles to English figures—merchants, politicians, pilgrims, and travelers—as agents of a civilizing, salvific mission. His narrative functions as a guide offering strategic and ideological intelligence in service of English imperial ambitions.

Written through close reading and cultural-historical analysis, this article offers an in-depth examination of Sandys's Jerusalem account within Ottoman and broader Turkish historical contexts. By demonstrating how travel writing can serve as a valuable historical source and suggesting future potential through integration with Ottoman archival material, the study highlights its broader significance.

Keywords: Travel Writing, George Sandys, Jerusalem, Ottoman, Proto-Orientalism, 17th Century.

GİRİŞ

Bu çalışma, Edward Said'in oryantalizm kavramını kullanarak George Sandys'in *A Relation of a Journey Begun an Dom. 1610* adını taşıyan seyahatnamesinin üçüncü kitabı olan Kudüs seyahatnamesini, erken modern İngiliz proto-Oryantalist söyleminin erken bir örneği olarak analiz etmektedir. Said'e göre Oryantalizm, Doğu'yu Batı'nın epistemolojik bir nesnesi hâline getiren, sistemli bilgi ve söylem üretimi yoluyla onu tanımlayan ve yönetilebilir kılan bir Batı söylemidir. Bu bağlamda seyahat anlatıları, Said'in tanımladığı anlamda bir söylem üretim mekânıdır. Zira Doğu'yu yalnızca tasvir etmekle kalmaz, onu söylemsel olarak yeniden kurar, tanımlar ve Batı'nın kimliğini ona göre inşa eder. Sandys seyahatnamesinde Kudüs ve çevresine dair anlatıların Osmanlı coğrafyasını temsil edişi, bu temsilin İngiliz kimliği, Protestan teolojisi ve sömürgeci tahayyül ile iç içe geçişi çözümlenmektedir.¹ Makalede Sandys'in 1615 tarihli ilk baskısının bir faksimilesi olan 1672 tarihli Londra nüshası ile yine 1615 tarihli ilk baskıyı esas alan Elzevir Library serisinin 1888 tarihli New York nüshası kullanılmış olup 1672 tarihli nüsha esas alınmıştır. İçerik bakımından aynı olmakla birlikte 1888 nüshası okuyucunun daha kolay anlayacağı şekilde sadeleştirilmiş modern İngilizce ile yazılmış olup kalitesi daha düşüktür.²

17. yüzyıl İngiliz Levant politikalarını inşa etmede kullanılan oryantalist anlatılar içinde seyahatname türünden eserlerden başka haritalar, esir anlatıları, tüccar mektupları ve raporları, elçilik yazışmaları ve tiyatro oyunları da önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin Osmanlı karşısı diplomatik stratejilerini meşrulaştıran, Osmanlı'yı

¹ Edward Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 74,75, 134, 235 vd.

² Bkz. George Sandys, *A Relation of a Journey Begun an Dom. 1610*. W. Barrett, London 1672; George Sandys, *A Relation of a Journey Begun an Dom. 1610*, The Elzevir Library, New York 1888.

ötekileştiren ve İngilizlere kültürel bir üstünlük zemini yaratan metinler ve görseller üretmek, bu ürünlerin temel amacı gibi görünmektedir.³

İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren tüccarından gelen mektuplar ve raporlar aynen elçi raporlarında olduğu gibi Osmanlı'nın zayıflığı ve beceriksizliğini anlatır, istikrarsız bir idare resmi çizer özelliktedir.⁴ Bu bakımdan Levant Company ve Doğu Hindistan Şirketi yazışmalarını, İngiltere'yi ticari ve coğrafi bilgilerle olduğu kadar kültürel verilerle de destekleyen egemenlik projeksiyonları olarak değerlendirmek yerinde olur. İngilizlerin bölgede ticari istihbarat ağıları aynı zamanda kültürel farklılıkları da tespit ederek yabancılaşmayı vurgulama işlevi görmüştür.⁵

İngiliz tiyatro oyunlarında yer alan Türk karakterler siyasi temsilin bir parçasıdır. “Turk play” olarak anlatılan bu türde Türkler çoğu zaman barbar, şehvet düşkün olarak tasvir edilmiştir. Bu temsillerin halk arasında Müslümanlara yönelik önyargıları pekiştirici bir rol oynadığı ve Doğu'nın kontrol edilmesi ve sınırlandırılması gereken bir tehdit olduğu ima edilmektedir. Bu bağlamda tiyatro, oryantalist söylemin popüler kültürde yaygınlaştırılması için kullanılan önemli bir araç olmuştur.⁶

MacLean ve Matar, özellikle esirlik anlatıları ve Mağrip temsillerine dikkat çeker. Örneğin daha geç tarihli Joseph Pitts'in anlatısı (1704) esirlerin şahit olduğu ahlaksızlık ve zalimlik vurguları ile Müslüman yaşam tarzını abartılı ve tehditkâr şekilde sunarak İngiliz okuyucusuna bir dini ve ahlaki üstünlük alanı açmıştır. Özellikle Osmanlı askerleri ve kadıları şiddet ve sadizmle betimlenmiştir. Bu tasvirler doğrudan politik karşılıklara sahip olup medeniyet getirme misyonunu haklılaştırmaktadır.⁷

Haritalar ve diğer görsel malzeme de oryantalist söylemi pekiştirme hususunda Osmanlı karşıtı stratejilerin bir parçası olarak kullanılmıştır. Abraham Ortelius'un Theatrum Orbis Terrarum atlası gibi eserlerde Filistin, İslami ve Osmanlı kimliğinden arındırılarak tamamen Hristiyan bir geçmişe göre resmedilmiştir.⁸ Aynı şekilde John Speed'in haritası (1611) da kutsal mekânları Hristiyan mülkiyeti gibi göstermektedir. İslami adlar ise ya silinmiş ya da marjinalleştirilmiştir.⁹ Burada Sandys ve Speed'in Müslüman varlığının hem coğrafi hem manevi bir engel olarak sunulduğu sahiplik retoriğinde birbiriyle örtüştüğünü görüyoruz. Zira Sandys de aslında Speed'in yaptığı işi yazılı anlatıyla yapmış yani mekânı teolojik-politik olarak sahiplenmiştir.¹⁰

Yukarıda görüldüğü üzere Sandys'in seyahati, sıradan gözlemlerden ibaret olmamıştır. Zira eser hem hac pratiğine dair detaylar hem de Osmanlı'nın çok dinli kent yönetimi hakkında dolaylı malumat içermektedir. Betimlemeleri, dini coğrafya ve ritüel mekânlar üzerinden şehrin bir temsilini kurarken Avrupalı bir gözlemcinin Osmanlı düzenine dair eleştirilerini de yansıtır. Erken modern İngiltere'de oluşmakta olan imparatorluk ideallerinin, dini söylemlerin ve kültürel üstünlük inançlarının bir taşıyıcısı olarak, bir İngiliz Protestan entelektüelin Doğu'ya bakışında somutlaşan jeopolitik ve kültürel bir stratejidir. Evi Mitsi'yi takiben söylemek gerekirse, 16. ve 17. yüzyılda seyahat yazını “şimdi hiçbir yer olan” coğrafyaları, söylemsel olarak var etmekte ve bu boşluklara ulusal, kültürel ve teolojik anlamlar yerleştirmektedir.¹¹ Stagl seyahatname türünü bu dönemde yükselmekte olan bir “merak” trendinin tezahürü olarak görmek gerektiğini söylemektedir. Bu merak Batılı ön kabullerle birleştiğinde oryantalist bir bakış açısıyla sonuçlanmış görünmektedir. Nitekim 16. yüzyılda seyahatin “eğitimsel bir yolculuk” olarak yeniden tanımlandığını ve “bilimler cumhuriyetinin” üyelerine “bilgelik, erdem ve mutluluk içinde insanlığı iyileştirmek” amacıyla ampirik bilgi toplama fırsatı verdiğini belirten Stagl, buna karşın seyyahlar tarafından dile getirilen “ulusal farklılıklar” yüzünden klişeler ve önyargılarla beslenmiş hale gelen sonraki seyyahların eserlerinin gerçeklikten uzaklaştığını belirtmektedir.¹² Benzer biçimde Chew, Avrupa entelektüel kesiminde Müslüman ve Osmanlı tehdidi söylemi ve Doğu imajının 17. yüzyılın çok öncesine dayanan bir kültürel miras olduğunu ileri sürmüştür.¹³

³ Gerald MacLean, Nabil Matar, *Britain and the Islamic World 1558-1713*, New York 2011, ss. 13-15.

⁴ MacLean, Matar, *age*, s. 13.

⁵ MacLean, Matar, *age*, s. 131.

⁶ MacLean, Matar, *age*, s. 15; Said, *age*, s. 161.

⁷ MacLean, Matar, *age*, s. 90.

⁸ MacLean, Matar, *age*, s. 164, 170; Said, *age*, s. 184-185.

⁹ Joan Taylor, John's Speed's “Canaan” and British Travel to Palestine: A Journey with Mass. In *The King James Version at 400: Assessing its Genius as Bible Translation and its Literary Influence*, eds. D. G. Burke, J. F. Kutsko, & S. H. Towner, Society of Biblical Literature, Georgia 2013, ss. 103-123.

¹⁰ Said, *age*, s. 161.

¹¹ Mitsi, Sandys'in diğer seyahat yazarlarından farkını onun eğitimli seyyahlardan olduğunu söyleyerek verir ve seyahatinde önyargı ve beklentilerinin diğerlerinden farklı olduğunu belirtir. Bkz. Evi Mitsi, “Nowhere is a Place: Travel Writing in Sixteenth-Century England”, *Literature Compass*, 2 (RE 135), Blackwell Publishing, New Jersey 2005, ss. 2,7; Justin Stagl Batılı entelektüel çevrede “sosyal araştırma” olarak kabul edilebilecek çabaların tarihi içinde seyahat yazını almakta ve bu kavram altında insanların sosyal iletişim, sembolik iletişim ve araçsallaştırma yoluyla yarattığı “ikinci gerçeklik” olgusunu tespit etmektedir. Bu bağlamda Batı kendi terimleriyle Doğu'yu adlandırması ile ikinci gerçekliği elde etmiştir. Bkz. Stagl, *A History of Curiosity The Theory of Travel 1550-1800*, Routledge, New York, London 2004, s. 1.

¹² Stagl, *age*, s. 57.

¹³ Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, New York 1937, s. 114.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

Bu çalışma, Sandys'in seyahatnamesini Osmanlı coğrafyasına dair kolektif bir temsilin inşasında işlev gören bir araç olarak ele almaktadır. Seyahat eserlerinin özellikle İngiltere bağlamında, söylem üretme araçları olarak taşıdığı önem göz önüne alındığında, Sandys'in anlatısını kültürel sınırları belirleyen, ötekiyi inşa eden ve Batı kimliğini kurumsallaştıran bir metin olarak okumak daha isabetli olacaktır. Zira Stagl'ın tanımladığı eğitilmiş-gezgin arketipine göre düşünüldüğünde, Sandys'in seyahatnamesinin kişisel gelişimin yanı sıra okuyucusu için Kudüs ve çevresine dair “ faydalı bilgiler” sunma amacı taşıdığı düşünülebilir. Ne var ki bu fayda, Batılı bir perspektiften tanımlanmış ve coğrafyayı, yönetimi ve yerel halkı belirli kategorilere yerleştirmiştir.

Bu bağlamda sırasıyla İngiliz seyahat yazınının söylem üretimi bağlamındaki genel işlevleri ile Sandys'in bu gelenek içindeki yeri ve Kudüs odaklı anlatısının temaları analiz edilecektir. Sonuç bölümünde ise İngiliz ve Osmanlı tarihi açısından bu tür metinlerin yeniden okunmasının sunduğu potansiyel imkânlar da bazı çıkarımlar yapılacaktır.

1. Seyahat Yazını ve George Sandys Seyahatnamesi: Söylemin İnşası

Erken modern dönemde seyahatnameler, yalnızca bireysel gözlemlere dayalı anlatılar değil; aynı zamanda politik tahayyüllerin ve ulusal kimlik inşasının temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu yazın türü, İngilizlere özgü olmayıp Fransız, Alman ve Hollandalı seyyahların eserlerinde de Doğu'nun temsiliinde ortak eğilimler görülmektedir.¹⁴ Bununla birlikte, Fransız seyahatnameleri daha çok Katolik misyonerlik ve diplomatik temaslar ekseninde şekillenmiş; Alman seyahat yazınında Osmanlı tehdidine karşı geliştirilen askeri ve dinsel duyarlılıklar öne çıkmıştır. Hollandalıların seyahatnameleri ise, ticaret merkezli ve daha mesafeli bir egzotizmle karakterize edilir. Buna karşın İngiliz seyahatnameleri özellikle Reform sonrası dönemde şekillenen Protestan kimliğinin ve dış politika tahayyülünün parçası olarak çok daha işlevsel ve sistematik bir söylem geliştirmiştir.¹⁵ George Sandys'in seyahatnamesi, bu geleneğin önemli bir örneğidir. Özellikle Kudüs ve çevresine dair gözlemleri, coğrafi tasvirlerle sınırlı sayılmayıp Osmanlı yönetiminin eleştirisi ve İngiliz politik tahayyülünün bir parçası olarak okunabilir. Sandys'in seyahati, İngiltere'nin imparatorluk ideallerinin entelektüel zeminini inşa eden erken dönem örneklerden biridir.¹⁶ Bu bağlamda, seyahatname türü eserler uluslararası ilişkilere yön veren kültürel kodların üretildiği mecralar olarak değerlendirilmelidir. Erken modern dönemde edebiyatın uluslararası hukuk kadar normatif söylem kurucu bir alan olması, özellikle ulusal kimlik, adalet, savaşın meşruiyeti ve egemenlik konularında hukuki metinlerle paralel işlev görmesi dolayısıyla seyahatnameyi kurucu bir eser olarak ele almak gerekmektedir.¹⁷

Bu çerçevede Hugo Grotius'un *De iure belli ac pacis* (1625) adlı eseri, erken modern dönemde “doğal hukuk” a dayalı evrensel bir düzen arayışını yansıtırken, egemenliğin yalnızca güçle değil, ahlaki ve tarihsel meşruiyet zemininde kurulmasını önerir. Sandys'in Kudüs anlatısı, bu açıdan Osmanlı yönetiminin meşruiyetini sorgulayan ve kutsal topraklar üzerindeki Protestan-Hristiyan iddialarını doğal hukuk çerçevesinde gerekçelendiren bir ideolojik dil üretir. Böylece seyahatname, Protestan İngiltere'nin kültürel egemenliğini hem hukuki hem de teolojik zeminde destekleyen söylemsel bir yapı olarak incelenebilir.¹⁸ Ayrıca Michel Foucault'nun söylem teorisi, Sandys'in anlatısının Doğu'yu tanımlama, sınırlama ve Batı'nın bilgi ve egemenlik iddialarına göre yeniden inşa etme işlevini açıklamada kritik bir bakış sağlar. Foucault'ya göre söylem, yalnızca gerçekliği yansıtmaz aynı zamanda onu üretir ve bu süreçte iktidarın uygulanabileceği nesneler yaratır. Sandys'in Osmanlı coğrafyasını ve insanlarını sessizleştirme biçimi, Doğu'nun “konuşamayan” bir öteki olarak konumlandırılması

¹⁴ Bernard Lewis, tüm seyahat yazarlarını genelleyerek seyyahların gözlemlerini anlamlandıracak alt yapıya sahip olmadıklarını, Türk kültürü ve dini hakkında yeterli bilgileri olmayan bu yabancılardan ciddiye alınacak içerikte eserler veremediklerini söylemiştir. Bkz. Bernard Lewis, “Doğu'ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları”, çev. Esim Erdim, Salih Özbaran, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 1984, s. 245-264.

¹⁵ Grand Tour (Büyük Tur), 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyıl boyunca İngiliz aristokrat gençlerinin kıta Avrupası'na, özellikle Fransa ve İtalya'ya, bazen Almanya ve Hollanda'yı da içine alacak şekilde yaptığı eğitim amaçlı uzun süreli seyahattir. Bu seyahatlerin temel hedefi, soylu gençleri devlet hizmetine ve entelektüel hayata hazırlamaktır. Genç aristokratların yabancı saray görgüsü kazanması, Avrupa diplomasi usullerini öğrenmesi ve klasik kültürle donanması için bir nevi pratik okul işlevi görmüştür. Sadece coğrafi bir yolculuk olmayıp karakter terbiyesini de amaçlayan bir nevi hac yolculuğudur ama Osmanlı topraklarına yapılan yolculuklar genelde Grand Tour kapsamında değil, ayrı doğu seyahatleri olarak değerlendirilir. Howard, Grand Tour'un zamanla yozlaştığını ve moda için yapılan bir seyahate dönüştüğünü anlatmaktadır. Bu da Grand Tour'un önemini kaybetmesine neden olmuştur. Bkz. Clare Howard, *English Travellers of the Renaissance*, John Lane Company, New York 1913, ss. 1-4, 178-189.

¹⁶ Stagl 16. yüzyıldan itibaren seyahatin yöntemselleştğini, ve bunun “ars apodemica” (seyahat sanatı) olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bu yöntemler seyyahların gözlemlerini daha sistemli hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Bu dönemde seyyahlara gördüklerini nasıl gözlemleyecekleri ve kaydedeceklerine dair talimatlar verilmekteydi. Bkz. Stagl, *age*, ss. 60-65.

¹⁷ “Edebi yargı yetkisi” olarak da kavramsallaştırılabilecek bu özelliği ile metnin söylem kuruculuğunun devletin politik ve askeri girişimlerdeki etkisi üzerine bkz. Christopher N. Warren, *Literature and the Law of Nations 1580-1680*, Oxford University Press, New York 2015, ss. 216-218.

¹⁸ Hugo Grotius, *On the Law of War and Peace [De iure belli ac pacis]* (1625), ed. Richard Tuck, from the edition by Jean Barbeyrac, Liberty Fund, Indianapolis 2005.

anlamına gelir. Bu epistemolojik tahakküm, anlatıcının otoritesini sağlamlaştırma yanında İngiliz söylemsel egemenliğinin taşıyıcısı hâline gelir.¹⁹

Sandys'in biyografisi de eserinin niteliğini belirleyen bir özellik taşır: 1578'de doğan Sandys, York Başpiskoposu Edwin Sandys'in oğludur, aile üyeleri önemli makamlardadır ve yüksek öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Bu bağlamda, sadece bir gezgin değil; entelektüel, klasik antikiteyi iyi bilen, edebi retorikte yetkin ve Anglikan kimliği güçlü bir devlet adamı olarak da dikkat çeker. Virginia Company'nin sözcülüğünü yapmış, Amerika'daki kolonyal yerleşimlerin teşvikinde rol oynamış ve eserlerinde Hristiyan-Protestan ideolojisini destekleyen mesajlar vermiştir.²⁰ Dolayısıyla, seyahatnamesi yalnızca kişisel gözlemler değil aynı zamanda İngiliz kolonyal tahayyülünün yazınsal izdüşümleri olarak okunabilir.

Sandys'in 1610 yılında başladığı Doğu seyahati, Venedik, İstanbul, Mısır ve nihayet Kudüs üzerinden ilerleyen klasik bir hac rotasını takip eder. Ancak hac kavramı, Sandys için dini, kültürel ve politik bir içeriğe sahiptir. Kudüs'ü ziyaret etmek, bir inanç pratiği olmaktan ziyade, geçmişin kutsallığıyla şimdinin yozluğunu karşılaştırmak, Batı değerlerini öne çıkarmak ve Osmanlı coğrafyasını hem fiziksel hem de kültürel bir çerçevede haritalamak anlamına gelir. Bu bağlamda Kudüs kitabı, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü kutsal toprakları Hristiyan okuyucunun gözünde yeniden tanımlama çabasının yoğunlaştığı bir eser olarak öne çıkar. Haritalamanın semboller, ölçü ve yön gibi araçlar kullanması sebebiyle objektiflik illüzyonu yaratması ama aslında kullanılan her aracın bilinçli bir tercih olması ile siyasi ve ideolojik bir anlam taşımaya, seyahatnameler için de geçerlidir. Örneğin yerli halkların bilgisinin eserde yer almaması ya da çok az yer alması görsel amblemlerdeki anlamlar, planların ve haritaların büyük-küçük çizilmesi veya tarif edilmesi hep haritacının/anlatıcının kararına bağlıdır. Neyin gösterilip neyin gizleneceğine karar veren seyyah aslında bir otorite kurmuştur. Sandys'in seyahatnamesi de İngiltere merkezli bilgi üretim pratiğinin bir ürünü olarak gerek metni gerekse görsel yönü ile epistemolojik bir tahakküm sağlamaktadır.²¹

Sandys'in Kudüs anlatısı, Doğu'ya duyulan hayranlık kadar tiksinti, keşif kadar kontrol ve üstünlük arzusu içermesi bakımından Henry Blount, Fynes Moryson gibi dönemin diğer İngiliz seyyahlarıyla, birçok ortaklık taşır. Ancak diğer İngiliz seyyahlarının aksine ticari, askeri ya da coğrafi bilgi aktarımı yerine Sandys'in daha çok kültürel, dini ve tarihsel gözlemlere yer verdiği görülmektedir. Onun klasikleşmiş anlatı dili, sistemli gözlemleri ve metnin estetik yapısı, eserini daha kalıcı ve işlevsel kılmıştır. Bu nedenle Sandys hem türsel olarak İngiliz seyahat yazınının olgunluk dönemini temsil etmektedir hem de bu metniyle oryantalist söylemin ilk safhalarına katkıda bulunan figürlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Sandys'in eseri İngiliz seyahat yazınının klasik temsilcilerinden olan Richard Hakluyt ya da Thomas Coryate'ninki ile karşılaştırıldığında daha edebi, teolojik ve klasik referanslarla zengin görülmektedir. Çağdaşları gibi grotesk ve eğlencelik anlatılara yaslanmaması ona sistemli ve nesnel bir görünüm verip eserin ideolojik içeriğini gizlemektedir. Bunun bir sebebi de anlatısındaki çelişkilerdir. Doğulu halklara yönelik ötekileştirici, hatta yer yer alaycı söylemler kurar iken eş zamanlı olarak Doğu'nun kadim kültürünü, mimarisini ve tarihsel mirasını yücelten bir hayranlık tonu da taşır.²² Esasında bu ikilik, Said'in tarif ettiği tarif ettiği üzere aşağılayan ve idealize eden bir bakışla oryantalist söylemin özünü oluşturur. Sandys'in eseri bu anlamda proto-Oryantalizmin tipik örneklerinden biridir.²³ Markidou Sandys'in diğer seyyahlara göre daha bilge ve ölçülü görünse bile metnin subjektif ve gösterişli olduğunu ifade etmektedir. Coryate ve Lihtgow'la kıyaslandığında daha az tiyatral olması sebebiyle gerçeği anlattığı düşünülse de aslında Sandys kendini yücelttiği bir metin inşa etmiştir. Ovid gibi klasik metinlerden yaptığı alıntıları Latinceyle beraber vermesinde görüldüğü üzere Sandys, klasik bilgiyle donanmış bir entelektüel olarak okuyucu üzerinde otorite kurmak istemiştir. Sandys'in söylemsel ve kültürel sermaye elde etmesini sağlayan bu seçimi aynı zamanda onun, İngiliz dilinin olgunlaşmamışlığına dair eleştirileri haksız çıkarma hedefini karşılamaktadır.²⁴

¹⁹ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

²⁰ James Ellison, "Sandys, George (1578–1644), writer and traveller", *Oxford Dictionary of National Biography*. 23 Ses. 2004; Accessed 2 Jun. 2025. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-24651>.

²¹ J. B. Harley, "Maps, Knowledge and Power", *The Iconography of Landscape*, ed. Denis Cosgrove, Stephen Daniels, Cambridge University Press, New York 1988, ss. 279-289.

²² Andrew Hadfield, "Traveller or Tourist? The Sensible Observation of Roland Barthes and George Sandys", *Nordic Journal of English Studies*, Vol. 13, No. 4, s. 53; Bazı Türk araştırmacılar da Sandys'in nesnellliğini vurgulayarak ve verdiği bilgilerin gerçeği yansıttığına dikkat çekmiştir. Bkz. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.67; Tanju Sarı, *Gezinlerin Gözüyle Bir İmparatorluk İngiliz Seyahatnamelerinde 17. Yüzyıl Osmanlı İktisadi Yapısı*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998, s. 27-28.

²³ Said, *age*, s. 30, 134

²⁴ Markidou, *age*, s. 76-78; Jack E. Friedman, "A Critical Study of George Sandys' Relation of His Journey to the Levant", *New York University, Doctoral Dissertation*, New York 1972, s. 291-310; Sandys Grekçe bilmediğinden Homer'den ve diğer Yunan şairlerinden yaptığı aktarımları İngilizce, Fransızca ve İtalya'nca çevirileri olsa dahi Latince çeviri ile vermektedir. Hiçbir İngiliz şairinden alıntı yapmaması dikkat çekicidir. Bkz. Jonathan Haynes, *The Humanist As Traveler: George Sandys's Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Toronto University Press, Toronticonogo 1986, s. 46.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

2. Antikite ile Uzlaştırma: İngiliz Kimlik İnşası

Adı geçen eserde bahsi geçen Kudüs bölgesi, George Sandys'in ziyaret ettiği dönemde Şam Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Kudüs ve civarını ihtiva ediyordu. Bu bölge eyaletin en büyük şehirleri Kahire, Halep ve Şam olup ticaret yolu üzerindeydi. Burada yapılan ticaret imparatorluğun imar faaliyetlerini gerçekleştirmesine vesile olduğu gibi ve yerel ekonomiyi ve topluma katkı sağlayacak yeni vakıflar kurma gibi işlevleri de vardı. Ticaret gelirleri aynı zamanda toplumu dönüştürerek zengin hanedanlar veya hane halklarının doğmasına da zemin hazırlamıştı. Kudüs ise bölgede önemli bir pozisyonda idi. Zira Müslüman ve Hristiyan binlerce hacının dünyanın dört bir yanından gelerek ziyaret ettikleri bu kutsal şehir 16. yüzyılın ikinci yarısında Şam Eyaleti içinde Osmanlı yönetimine bağlandıktan sonra sultanların otorite sembollerini sergileyerek meşruiyetlerini gösterecekleri bir yer olarak önemsenmiş ve imarına özen gösterilmişti. Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren tüm sultanlar burada vakıflar kurarak ve bölgenin güvenliğini ve iâşesini sağlayacak tedbirler alarak Kudüs'e hizmet etme yoluna gitmişlerdi.²⁵

Bununla birlikte George Sandys, Osmanlı dönemi Kudüs'ünü anlatmak yerine ideolojik bir metinde hayali bir Kudüs kurmayı tercih etmiştir. Çizdiği sınırlar (Fenike, Celosuriye, Edom) klasik kutsal metinlerden aktarılan coğrafi çerçevelerdir. Bu durum, gerçek bir coğrafya bilgisinden ziyade Batı'nın tarihsel belleğine hitap eden bir anlatıdır. Doğal unsurlar ve kaynaklar da bu mitolojik anlatıya dahil edilmiştir. Şeria Nehri'nin kutsallığı Lut Gölü'nün laneti, Galile Gölü'nün bereketi gibi İncil metinlerinden doğrudan esinlenmiş motifler, fiziki coğrafya ile teolojik mitosun kaynaştığı teolojik bir coğrafya kurar. Bu yaklaşım, Kudüs'ü sıradan bir şehir değil, Tanrı'nın yeryüzündeki işaretlerinin haritası yani tanrısal planın yeryüzüne işlenmiş şekli hâline getirir.²⁶

İngiliz yazarlarının 19. yüzyıldaki "doğa ana" betimlemelerinden yola çıkarak kırsal doğayı uygarlaştırılmış, düzenlenmiş ve ahlaki açıdan yüce bir alan olarak resmetmesini ele alan Peter Fuller'e göre, genel olarak doğa betimlemeleri kutsal doğa temasıyla kültürel ve politik bir kodlanmaya tabi tutulmuştur. Dağ, taş, nehir sadece fiziksel değil aynı zamanda ahlaki ve ruhani değerler taşımaktadır. Doğaya atfedilen ahlaki kodlar, ideolojik anlamlar ressamın ya da doğa anlatıcısının mesajı niteliğindedir; estetik ve coğrafyayı fiziksel olarak tanımlamanın çok uzağındadır. Sandys eserinde doğa, tarihsel olayların teofanik bir mekânı olarak işlev görmektedir. Bir başka ifadeyle doğa, tanrının tezahürü, kutsal mucizelerin tanığı olarak sıradan değildir.²⁷ Bu yönüyle İngiliz Protestan okura hem fiziksel hem de söylemsel olarak üzerinde otorite kurulmuş, sahiplenilmiş bir mekân sunulmuş olur. Ayrıca doğa betimleriyle yaratılan kutsal coğrafya hegemonik bir estetik ile sunulurken yerli halktan, 17. yüzyılın sahiplerinden ve sakinlerinden arınmış halde boş ve layık addedilenlerce sahiplenilmeyi bekleyen bir alan olarak hizmete açılmış olur.²⁸

Ordo-natüralist yazın türünün içinde de ele alınan Sandys'in seyahatnamesi, doğa anlatımlarıyla tarih ve kültürle ilgili olarak hümanist düşünme tarzını Orta Çağ seyahatleriyle birleştiren bir eser olarak örnek gösterilmektedir.²⁹ Eserdeki doğa betimlemeleri ise pastoral bir gelenekten beslenir. "süt ve bal akan diyar", "her iklime ait meyvelerin birlikte yetişmesi", "verimli ama bakımsız tarlalar" gibi ifadeler neredeyse bir yeryüzü cennetine işaret etmektedir. Bu anlatımda doğa, saf ve verimli olduğu hâlde, insan eliyle terk edilmiş ya da yozlaşmıştır. Özellikle "çalılarla kaplı verimli topraklar" anlatısı, medeniyetten uzaklaşma temasıyla birleşir. Buradaki doğa anlatısı, yerel halkı dışlayarak, toprakları Batı'nın yeniden kurtarabileceği gizli bir potansiyel olarak sunar ve Doğu'ya müdahaleyi meşrulaştıracak şekilde kodlar. Yahudi tarihçi Josephus'un "dokunulunca küle dönüşen çiçekler", "göz alıcı ama olgunlaşmayan cevizler" gibi anlatıları nakledilerek lanetli bir manzara çizilmektedir. Ve görsel cazibe ve ölümün birlikteliği ve çelişkisine vurgu yapılmaktadır. Hacıların ateş yakmada kullandıkları "yanan ama tükenmeyen siyah taşlar" ve "sıcak kaplıcalar" gibi unsurlar tedirgin edici, mistik ve şifalı güçleri işaret etmektedir ki bu yaklaşım Doğu'yu hem büyüleyici hem tehlikeli gösteren oryantalist bakışın tipik bir örneğidir.³⁰

²⁵ Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials Rural Administration Around Sixteenth-Century Jerusalem*, Cambridge University Press, New York 1994, s. 9; Gülrü Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2005, ss. 225-271 ff.

²⁶ Sandys, *age*, ss. 110-112.

²⁷ Bu noktada seçtiği şiir de mesajını destekler niteliktedir. Latinceyle birlikte verilen şiir, Titus Lucretius Carus'un (M.Ö.90-50), Epikürcü fizik üzerine yazdığı didaktik şiir kitabı *De Rerum Natura* kitabından alınmıştır. Bu eserden yapılan alıntıya göre, dünyayı eylem halinde, her bir dönemi hortum, hastalık, deprem gibi yıkıcı ve tehdit edici yönleriyle doğa olaylarını ilahi tezahürler olarak almıştır. Bkz. Accessed 2 Jun. 2025. <https://plato.stanford.edu/entries/lucretius/#Book6>.

²⁸ Peter Fuller, "The Geography of Mother Nature", in *The Iconography of Landscape*, eds. Denis Cosgrove, Stephen Daniels, Cambridge University Press, New York 1988, ss. 6-17.

²⁹ György E. Szöny, "Broadening Horizons of Renaissance Humanism from the Antiquity to the New World", *Primerjalna Književnost*, Ljubljana 2018, Vol. 41, No. 2, s. 14; Haynes, *age*, s. 40. Ayrıca hümanizm ve seyahat arasındaki ilişki hakkında bkz. Stagl, *age*, s. 1.

³⁰ Sandys, *age*, s. 111; Said kutsal toprakları gezerken seyyahların anlatılarında tezat içinde yer verdiği çorak manzaraları, kadim zamanların izlerini mucizevi şekilde "ben" kimliğini kıskırtma amacıyla başvurulan betimlemeler olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Said, *age*, s. 184-185.

Seyahatnamede Protestan-İngiliz kimlik inşasına katkı sağlayan argümanlardan biri Homeros'ta Doğu-Batı karşıtlığı olarak karşımıza çıkan Troya (Truva) Savaşı'dır. Troya medeniyetin beşiği olarak anılmaktadır. Sandys, Strabon, Homeros, Virgil gibi antik dönem aydınlarının izinden giderek Troya'nın yıkımının aynı zamanda yeni bir başlangıcın zeminini oluşturduğuna vurgu yapmıştır. Zira İngiliz kültürel hafızasında 12. yüzyıldan beri kullanılarak şekillenmiş kurucu mite göre Roma'nın dolayısıyla Britanya'nın mitolojik atası Aeneas (Aeneid) Troya'dan kaçarak İtalya'ya gelmiştir. Aeneas'ın torunlarından Brutus Britanya'yı kurmuş ve ismini vermiştir. Bu yönüyle Aeneas, adaya medeniyet getiren kahramandır. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiliz entellektüelleri tarafından yeniden işlenen bu kurucu mit, özellikle Elizabet dönemi İngiltere'sinde İspanya ve Roma Katolikliğine karşı Protestan İngiltere'yi tanrının seçilmiş imparatorluğu olarak sunmak için işlevselleşmiştir.

Sandys, Roma'nın Troyalı soyunun Yunanistan'ı fethetmesini Osmanlı fethiyle karşılaştırmak suretiyle ilkini soylu, ikincisini zalimane saymıştır. Onun bu dışlamacı tavrı aynı zamanda benzer olma korkusunu başka figürlere yansıtarak kendi kimliğini güvence altına alma girişimi olarak değerlendirilmelidir. Sandys'in Doğu'nun mitolojik kökenleri üzerinden Avrupa kimliğini inşa ettiği hikayelerden biri de Memnon Efsanesi ile ilgilidir. Memnon'u İran'daki bir şehrin kurucusu olarak tanıtarak oradan Troya'ya gelmiş gösteren seyyah, Doğu'nun mirasına sahip çıkmayı meşrulaştırmayı amaçlamıştır.³¹

Sandys'in Protestan-İngiliz kimliğini kurmada başvurduğu en önemli araçlardan biri de Azize Helena figürüdür. Hristiyanlığı resmi din olarak tanıyan Roma İmparatoru I. Konstantin'in annesi olan İmparatoriçe Helena, Katolik gelenekte haçı bulan ve kilise kuran bir figürdür. Sandys'in Helena referansı, Katolikliğe karşı mesafeli ama yine de hac kavramını sahiplenecek bir kutsal figür arama ihtiyacından kaynaklanmıştır. 13. yüzyılda yaratılan İngilizlerin annesi Helena efsanesi esasen İngiltere, İspanya ve İtalya'ya hakim olmuş bir Roma kralının eşi olan başka bir Helena ile bilinçli olarak karıştırılmıştır. Katolik mucizeciliğinden uzak olarak makul ve araştırmacı yönleri ile ortaya konan Helena, tarihi ve ahlaki bir rol model olarak sunulmaktadır. Bu şekilde sekülerleşen figür, Sandys'te bir tür Protestan kahramana dönüşmüştür. Helenistik geçmiş böylece Katolik Roma ile değil, erken dönem Hristiyanlığa daha yakın ve özüne sadık bir inanç olan İngiliz Protestanlığı ile akraba yapılmıştır.³² Helena ideolojik olarak da sahiplenilmiştir. Sandys, Paganizmle mücadelesini anlatırken Helena'yı "ülkemin haklı olarak övdüğü Helena" ifadesini kullanarak bir tür İngiliz millî figürüne dönüştürülmüştür. Kudüs'ün kısa tarihçesini verdiği bölümde savaş ve yıkımları komutanların ve hükümdarların kişisel hırsları sonucu gelen tanrının müdahaleleri ile şekillenmiş sayan yazar, asi Yahudiler üzerine korkunç bir kıyım gerçekleştiren İmparator Hadrian'ın şehrin tüm yapılarını yıkıp temellerine tuz serptiğini anlatmıştır.³³ Putperestlerin elinde neredeyse yok edilecek hale gelmiş özünde Hristiyanlık olan kutsalların sonradan değerini bulması, Azize Helena ile bağdaştırılan kutsallaştırma dönemi anlatılarına da temel oluşturmuştur. Sandys de putperestliğin barınağı saydığı Afrodite tapınağını yıkıp Doğu'yu Hristiyanlaştırdığı ve medenileştirdiği için Helena'yı övmüştür.³⁴

Protestan bir gözle okunduğunda bu aynı zamanda Katolik 'bozulmuş' ritüellere karşı saf inancın zaferi olarak da değerlendirilir. Sandys'e göre Helena sadece yıkmamış ayrıca inşa etmiştir.³⁵ Bu ifade, İngiltere'nin 17. yüzyıldaki "Doğu'daki bozulmuş, karanlık, yozlaşmış alanı aydınlatmak ve düzene sokmak" şeklinde özetlenebilecek medenileştirme misyonuna tekabül eder. Bu bağlamda Helena, tarihteki ilk "Protestan reformcu" gibi işlev görür. Bu aynı zamanda İngilizleri Kudüs'le tarihsel bağ kuran bir ulus olarak yeniden konumlandırır. Bunu hem edebi retorikle, Ovid'in Metamorfozları ve Virgil'in Aeneid'i gibi klasik metinlerden yaptığı alıntılarla hem de kültürel sermaye ile Greko Romen kalıtlara tarihsel ve kültürel sahiplik argümanları üreterek yapar.³⁶

Sandys'in Helenistik miras anlatısı Gazze'ye yönelir iken kutsal tarih ve mekânsal tahayyül daha da belirginleşmektedir. Eski yapıların, sütunların ihtişamı karşısında harabeye dönmüş, çökmüş bir dönem kurgulanır. Buna ağır vergiler, yıkım, kudretli geçmişin üstüne kurulmuş sefalet ve istikrarsızlık temaları eklenip barbarlık imgeleri ile çelişkiler ortaya konur. Kutsal kabir kilisesinin bölümlerini pek çok detayla veren Sandys, yerdeki mermerleri ve mozaikleri anlatırken birçok kısmının kutsala saygı göstermeyen kafirlerce soyulduğunu yazar ve Müslüman Osmanlı idaresinden yakını. Onun görsellerle desteklediği bu bölümde kutsal kabir kilisesi ve diriliş kilisesinde yine I. Konstantin ve Azize Helena'yı unutulmaz kurucu figürler olarak zikretmesi dikkat çekicidir.³⁷ Devamında Helena, hacıların neden olduğu maddi ve sembolik kutsal kirlenmeyi ortadan kaldıran, temizlik, düzen

³¹ Bkz. Sandys, *age*, ss. 150-159; Markidou, *age*, ss. 77-78.

³² Friedman, *age*, ss. 243-244.

³³ Sandys, *age*, s. 121. Antik Yakın Doğu'da, özellikle Hitit ve Asur medeniyetlerinde tuz, yabancı otlar veya başka maddeler serpilerek o yerin tekrar kullanılmaması hedeflenirdi. Bu hem fiziki hem de manevi bir temizlik ve lanetleme ritüeli olarak görüldü. Romalıların da Kartaca'yı tuzladığı anlatılmaktadır. Bkz. R. T. Ridley, "To be Taken with a Pinch of Salt: The Destruction of Carhage", *Classical Philology*, Vol. 18, No. 2, 1986, ss. 140-146.

³⁴ Sandys, *age*, s. 124; "Yıkıp yıkarken bile toplumsal bir devrim yapan Avrupa", "Doğu'yu sınırlandıran ve yeniden yapılandıran Batı" anlatılarının yorumu için bkz. Said, *age*, s. 164-165.

³⁵ "...and built in the room thereof this magnificent Temple..." Bkz. Sandys, *age*, s. 128.

³⁶ Markidou, *age*, s. 77; Said, *age*, s. 161, 164-165.

³⁷ Sandys, *age*, s. 128.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

ve kutsallık getiren bir kurucu anne olarak tekrar ele alınır. Bu anlatı biçimi, Protestan düşüncede Katolik aşırılığına karşı rasyonel ve koruyucu bir geçmiş yaratma çabasının yansımasıdır.³⁸

Azize Helena'yı kutsal mekânların kurucusu ve koruyucusu olarak idealleştiren Sandys, onun adına ayrılan yerleri derinlik, ıslaklık, taşlık gibi imgelerle anlatırken maddi ve manevi aşağı inme temaları ile Hristiyan tarihinin kökenlerine inen bir hafıza mekânı oluşturmak istemiştir. Ayrıca hac yolculuğunun bütünü için de merdivenler, dehlizler, karanlık köşeler, aydınlığa ulaşılan tepeler gibi unsurları kullanmıştır. Bunu ifade eder iken Protestan Pürizmine karşı Doğulu, kalıntılı, puslu bir Katolik geçmişi de resmetmeyi gerekli görmüştür.³⁹ Ayrıca antik Yahudi fedakarlığı ve sofulnessu üzerinde durması ve direniş temalarını parlatması, İngiliz Protestan kimliği ile ilişkilendirilmek üzere yapılmışa benzemektedir.⁴⁰

Beytullahim'de yekpare mermerden yapılmış levhaları överken bunların Memluk sultanınca Kahire'ye götürülmek istendiği ancak levhaların kırıldığı anlatısı manidardır. İhtişamlı Hristiyan mirasını yağma etmeye çalışan ama başaramayan “gasıp” Müslüman sultanlar, bu kafirlerin eline geçmektense kırılıp yok olan yani direnen Hristiyan kutsalları anlatılmaktadır. Aniden ortaya çıkıp levhaları kıran, işçileri dehşete düşüren korkunç yılan rivayeti, anlatıyı daha da dramatikleştirmektedir. Putperest Romalıların emri ile öldürülen bebek mezarları, gerekli şekilde sahiplenilmeyen Fransiken kiliseleri, önemsiz birkaç Rum ve Ermeni'nin elinde kalmış diğer yapılar ile keder verici başka ayrıntılar da anlatıda yerini almıştır.⁴¹ Rum ve Ermeniler'i Latinlerin onlara yer verdiği ölçüde faal zavallılar olarak göstermesi önemlidir.⁴² Sina Manastırı yani Azize Katerina manastırının başlıkları sayesinde Fransiken kilisesinin bazı şapellerinin gayet iyi dekore edildiği bilgisini vererek buranın gelirinin önemli miktarda olduğunu anlatmaktadır.⁴³

Hz. İsa hayattayken Yahudi kutsallarının putperest Romalılarca yıkılıp el değiştirmesi ve buna karşı deprem olması, çıkan yangında işçilerin yanması gibi anlatılar, ilahi adaletin delili olarak sunulmuştur ve bunlar ilk Hristiyanların düşmanlarına karşı tanrının tepkisi olarak anlatılmaktadır.⁴⁴ Müslümanların yerleşmeye çalıştıklarında öldükleri kutsal yerler, tesadüfen girseler bile Müslümanların hastalandığı aziz şapelleri, engelleyenlere rağmen Hz. Meryem'in dudaklarına değmek için coşan kaynak suyu gibi anlatılar doğanın Hristiyanlaştırılması ve geçici işgalcilerin ve tahrip edicilerin ilahi bir müdahaleyle sınırlandırılması olarak sunulup kültürel ve ilahi mülkiyet vurgulanır.⁴⁵ Bu nedenle mülkiyeti geri alma hakkı ideolojik olarak kurulur. Zaten Zekeriya'nın evinin bulunduğu yerden bahsederken yazarın söylediği gibi burası diğer kutsal yerler gibi yabani hayvanlar ve çobanların hayvanları tarafından kirlenmekte, aşağılayıcı biçimde kullanılmaktadır.⁴⁶

Sandys'in Beytullahim'deki kutsal mabetler ve mağaralar'ı ele alırken bahsettiği Roma'daki zenginliğini, statüsünü, çocuklarını bırakıp Beytullahim'de sade bir hayat süren Paula'nın öyküsü, İngiliz aristokrasisine hitap eden bir örneklem işlevi görmektedir. Anlatı bir tür “kraliyetle çilecilik arasında uzlaşma” mesajı verir iken Katolik kadın idealini de sunmaktadır. Protestan bir seyahatnamede Katolik bir azizeye yönelik neredeyse birinci sınıf bu muamele, politik bir strateji de ihtiva etmektedir. Devamında burada Aziz Jerome'ye ait manastırda hacılar için Katolikler tarafından kurulmuş hastane, Jerome'nin kemiklerinin Papa V. Sikstus tarafından Roma'da muhafaza altına alınmasının övgüyle anlatılması bu fikri desteklemektedir.⁴⁷ Benzer bir transfer ve koruma altına alma anlatısı, Hz. İsa'nın çarmıh yolculuğu sırasında geçtiği yerler anlatılırken karşımıza çıkmaktadır. Roma valisinin adalet dağıttığı ve Hz. İsa'nın da mahkum edildiği kutsal merdivenlerin (Scala Sancta) Roma'ya taşınması, kutsal mekânların fiziksel olarak başka bir coğrafyaya aktarılması ve bu süreçte mimari aracılığıyla kutsallığın yeniden inşa edilmesi bağlamında önemli bir örnektir. Bu tür mimari transferler, kutsal mekânların sadece fiziksel değil aynı zamanda sembolik ve ritüel anlamlarının da taşınmasını ihtiva etmektedir. Yine İsa'nın kanlı yüzünü silmesi için verilmiş mendil gibi kutsal emanetlerin de Roma'ya taşındığı metinde yer almıştır.⁴⁸

Sandys, Cologne (Köln) şehrine gönderme yaparak Doğu'dan gelen bilge kişilerin bu şehirde gömülü olduğuna dair bir geleneği aktarır. Bu anlatı, Avrupa'nın Doğu üzerindeki dini ve sembolik hak iddiasının bir ifadesidir. Köln'deki Üç Kral Katedrali (Dreikönigenschrein) bu anlatının fiziksel mekânsal temsiline sahiptir ve Ortaçağ'dan itibaren Hristiyan hac yollarında önemli bir duraktır. Ayrıca Doğu'dan gelen bilgeliliğin Batı'da

³⁸ Mezarın zamanla demir kafesle kapatılması, ardından mermer sunakla çevrelenmesi fiziksel ve sembolik bir kontrol ile mekânın korunmasına gönderme yapmaktadır ve bu düzenleyici hareketlerin merkezinde yine İmparatoriçe Helena vardır. Bkz. Sandys, *age*, ss. 129-130.

³⁹ Sandys, *age*, s. 132; Anlatıda koridorlar, odalar, dehlizler gibi ayrıntıların bir tür şiirsel süreç ile duygusal ve ussal anlam kazanması ve mekân algısının yönetilmesi ile ilgili bkz. Said, *age*, s. 64.

⁴⁰ Sandys, *age*, s. 137; Said, *age*, s. 163-165.

⁴¹ Sandys, *age*, s. 139.

⁴² Sandys, *age*, s. 141.

⁴³ Sandys, *age*, s. 139.

⁴⁴ Sandys, *age*, s. 149.

⁴⁵ Sandys, *age*, s. 142.

⁴⁶ Sandys, *age*, ss. 141-144.

⁴⁷ Sandys, *age*, s. 141.

⁴⁸ Sandys, *age*, ss. 150,152.

nihayet bulduğu iması da taşır. Yani bilgeliğin yola çıkıp Kudüs ya da Beytullahim’de değil Avrupa’da kaldığı ve gömüldüğü söylenmiştir. Bu da bir tür Batı’nın manevî mülkiyet hakkı söylemidir.⁴⁹

Yerin kutsallığının mekânla sınırlanamaz olduğu anlayışını gösteren ve aynı zamanda Batı’ya dini mülkiyet transferini meşrulaştıran örneklerden bir başkası, Nasıra’daki Meryem’in doğduğu odaya dairdir. Loreto Efsanesi olarak bilinen bu anlatıda Meryem’in doğduğu odanın melekler tarafından defalarca –Müslümanların burayı ele geçirerek Hristiyanlara girişi yasaklamasından dolayı- daha layık bir pozisyona taşınması oryantalist mağduriyet retoriği olarak tekrarlanmıştır.⁵⁰

Sandys, Beytullahim’de doğum mağarasının tahta ve taş maketlerinin hacılara satıldığını; mucizevi taş tozlarının süt üretimini artırdığına inanıldığını ifade eder. Bunun sadece Hristiyanlarca değil Müslümanlarca da şifa kaynağı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bir başka bölümde, Abşolom Sütunu anlatısında ise, Yahudilerin ve Müslümanların lanetlemek için taşlama yeri oluşturması örneğinde görüldüğü gibi ya da kıyametin kopacağı yer olarak inanılan bir bölgenin Hristiyanlar ve Yahudilerce aynı şekilde inançlara konu olması gibi anlatılarla somutlaşan bir ortak inanç alanına dikkat çekilmesi, Goldhill’in Kudüs’ün “farklı inanç gruplarınca rekabetçi bir şekilde sahiplenilmesi, her grubun kendi ikonografisini üretmesi” temasına uymaktadır. Goldhill, hac mekânlarının anlatı yoluyla inşa edilmesinin teolojik ve politik bir işlevinin olduğuna dikkat çekmektedir.⁵¹

Meryem’in saklandığı ve yakalandığı kutsal yerin bakımı ve kontrolünün Müslümanlarda olduğunu, bu sebeple ücretsiz geçişe izin verilmediğine dair anlatısı ise Müslümanların Hristiyan kutsallarından faydalanan “çıkarıcı gasıplar” olarak sunulmak istendiğini göstermektedir.⁵²

Sur şehri anlatısı, eski medeniyetin yıkılışı ve dirilişine dair sembolik bir örnek olarak sunulur. İskender’in burayı fethetmesi bir medeniyet aktarımıdır ve antik Yunan’ın mirasının bugün hâlâ Batı tarafından taşındığını ima eder. Bu şehrin geçmişteki görkemine dair anlatı, 17. yüzyıl harabeleriyle tezat oluşturur. Safed ve Sayda gibi Yahudi ve Hristiyan referansları güçlü bölgeler, asıl sahiplerinin kim olduğuna dair alt metinler taşır. Bu arada yerel halkın misafirperverliği “medeniyetten uzak, ama içgüdüsel olarak iyi” şeklinde çerçevelenir. Bu, halkı eski Doğu misafirperverliğini unutmamış ama Hristiyanlara ikram ettikleri yemek kaplarını sonradan pis sayarak kırarak derecede yobaz olarak sunan klasik “soylu vahşi” anlatısıdır.⁵³

Seyahat güzergâhında karşılaşılan tehlikeler, örneğin eşkıyalar, leopardlar, çakallar, bataklıklardaki kurbağalar “hem egzotik hem de tehditkâr” bir Doğu imgesi yaratır. Ancak bu tehlikeler aynı zamanda Batılı seyyahın cesaretini, metanetini ve manevî değerlerini öne çıkaran sahnelerdir. Bu arada bataklık kurbağalarının “ataları kargaşa çıkaran köylüler” diye nitelenmesi, buradaki bozulma ve ilahi lanet imasını ortaya koyar.⁵⁴

Sandys, Meryem’in Nasıra’da doğduğu odanın, mucize sonucu İtalya’ya taşınmasını anlatan şiirde belirtildiğine göre, Meryem Ana’nın Kutsal Evi tapınağındaki ikonunun siyah suretli olduğunu yazmıştır. Yapan kişinin Yahudi oluşuna bir vurgu yapmış olsa da onun renk sembolizmi üzerinden kutsallığın evrenselliğini gösterme yani siyahın da kutsal olabileceğini söyleme amacı taşıdığı görülmektedir. Bu, Sandys’in Batı’daki ırksal normları yeniden konumlandırma çabası olarak değerlendirilebilir. Yine de durumun mucize oluşu yani istisnai bir durum oluşu belirtilmiştir.⁵⁵

Protestan İngiltere’nin kimliğini Azize Helena ile Kudüs’te kuran Sandys’in seyahatnamesinde geçen bir başka kadın figür ise Troya’nın yıkımına sebep olan Helen(a)’dır. Eserde doğrudan ilişkilendirilmemiş olsa da bu iki figür, anlatısal konumlandırmaları ve onlara yüklenen anlamlar itibarıyla birbirinin zıddı olan tarihsel-mitolojik anlatının taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Homeros’ta geçen, güzelliğiyle ünlü Sparta Kraliçesi Helen (sonradan Troyalı Helen) antik Yunan mitolojisinde ortaya çıkan “femme fatale” tipine yakın bir figürdür. Burada, Homeros’un öne çıkardığı şekilde, güzelliği felakete neden olan bir kadın olarak dolaylı şekilde sunulur. Sandys, Troyalı Helen’i merkeze almamakla birlikte, bu anlatıyı klasik şuur sallıklıkla aktararak onu medeniyetin yıkımıyla özdeşleştirir. Bu aynı zamanda melankolik bir geçmişin ve kaybın da simgesidir. Bu anlamda Helen, Protestan ahlaki perspektiften bakıldığında, cinsellik, şehvet ve siyasi yıkımın sınırını geçen tehlikeli bir dişiliğin temsili

⁴⁹ Sandys, *age*, s. 141.

⁵⁰ Sandys, *age*, s. 161.

⁵¹ Simon Goldhill, *Jerusalem City of Longing*, Harvard University Press, Cambridge 2008, s. 23-24; MacLean ve Matar ise burada Müslümanlarla Yahudilerin benzerliklerine yapılan vurguya, Hristiyan karşıtlarının ortak özellikleriyle tavsif edildiği mesajının verildiğine dikkat çekmektedirler. Bkz. MacLean, Matar, *age*, ss. 175-176.

⁵² Sandys, *age*, s. 148; Hırsız, kaba, dayak yiyen, köle ruhlu, suça meyilli gibi gerçek dışı tiplerin Doğu’ya yakıştırılması ile hem başkalaştırıcı hem de büyü, gerçek dışı bir dünyaya ait olmaktan kaynaklanan çekici tarafın Oryantalist anlatılarda yer alışı ile ilgili bkz. Said, *age*, s. 113.

⁵³ Sandys, *age*, ss. 165-169.

⁵⁴ Sandys, *age*, s. 169.

⁵⁵ Sandys, *age*, s. 161; Hz. Meryemi siyahî olarak gösteren ikonalar Katolik Batı’da Black Madonna olarak mevcuttur. Sandys’in bunları gerçekten bilerek zikrediyor olması bir yana bunu seyahatnamesinde saklamaması hatta ifşa etmesi önemlidir. Aslında erken modern dönem İngiliz söyleminde görsel malzeme üzerinden siyahilere yer verildiği ancak bunun genellikle beyaz bir kadın yanında siyahî küçük kız hizmetçi olarak görüldüğü ve bunun İngiltere’nin emrindeki kolonileri sembolize ettiği bilinmektedir. Bkz. Kim F. Hall, *Things of Darkness Economies of Race and Gender in Early Modern England*, Cornell University Press, Ithaco, London 1996, s. 253.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

olur.⁵⁶ Azize Helena bu bağlamda, söylemsel olarak Helen'in tahrip ettiği düzeni onaran, yıkılı olanı kutsal ve mümessil bir şekilde yeniden inşa eden figür haline gelir. Bu ikili temsiliyet, erken modern İngiliz söyleminde kadının çok katmanlı imgesine işaret eder. Helen bir "düşüş efsanesi"nin, Helena ise bir "kurtuluş mitinin" temsilcisidir. Bu ikilik, klasik anlatıların Hristiyan ideolojiyle harmanlandığı, Protestan kimliğin inşa edildiği metinsel ortamlarda çok sık rastlanan bir stratejidir. Dolayısıyla Sandys'in eserinde bu iki figür arasındaki anlamsal zıtlığın, tesadüfi değil Protestan anlatının ideolojik bir temellendirmesi olduğu iddia edilebilir.

3. Kutsal Toprakların İsimli Sakinleri: Figürlerin İnşası

3.1. Harabeler, Vergiler, Medeniyetin Çöküşü: Gasip Müslümanlar

Relation'da tarihsel mirasın hem taşıyıcısı hem de yozlaştırıcısı olan hali hazırdaki Müslüman yönetim, Hristiyan kutsallarını istismar eden, dini özgürlükleri sınırlandıran Batı'dan farklı ve düşmanca bir düzenin temsilcisidir. Eserde dikkat çekici olan, Müslümanların hiçbir zaman bireysel, adlandırılmış ya da kişiselleştirilmiş figürler olarak sunulmamasıdır. Kolektif, sessiz ama denetleyici bir yapı olarak betimlenirler: anahtarları tutanlar, kapıyı açanlar, para toplayanlar... Ancak isimleri, sesleri, duyguları yoktur. Bu durum, onları yasa koyucu ama kültürsüz bir güç olarak konumlandırır. Bu da tam anlamıyla oryantalist bir bakışın ön biçimi yani proto-Oryantalist temsildir. Bu bakımdan Kudüs, Hristiyanlığın beşiği olduğu halde ona düşman, kutsal olduğu halde barbar ve yardım bekleyen bir konumdadır.⁵⁷

Yukarıda anlatıldığı üzere, Sandys'in Kudüs ve Gazze'si Osmanlı idaresi altındaki bir çöküş ve yıkım coğrafyasıdır. Harabelerle çevrili şehirler, bozuk yollar, zalim yerel yöneticiler ve fakir Hristiyan nüfus, Osmanlı'nın medenileştirme kapasitesinden mahrum olduğunu ima eder. Bu tasvirlerde, Osmanlı yönetimi yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ahlaki ve idari çöküntünün simgesidir. Sandys'in altını çizdiği vergi baskıları, ibadet özgürlüğünün kısıtlanması ve halkın yoksulluğu, dönemin Batı kamuoyunda Doğu'nun istikrarsızlığı ve geri kalmışlığına dair imgeleri pekiştirir.⁵⁸

Sandys'in anlatımına göre Gazze seyyahın gördüğü dönemde hem biçim hem de malzeme bakımından gösterişsiz olup genelde evler oldukça alçak yapılmıştır. İçten kemerli, düz damlı, dörtgen bir avluyu çevreleyecek şekilde kaba taşan oyulmuştur. Duvarlar çatılardan yüksektir ve serinletici rüzgârları yakalayıp aşağıya yönlendirmek üzere çömlek parçalarıyla işlenmiştir. Aynı malzemeden yapılmış, biçim ve işlev olarak büyük topları andıran su olukları da vardır. Bazı evlerin üzeri hasır ve çitlerle örtülmüştür; kimileri çamurdan yapılmıştır. Bununla birlikte evlerin tamamı biçimsiz ve kullanışsızdır. Yine de daha iyi bir döneme ait kalıntılar ve izler hâlâ mevcuttur. Zira basit çatılar bile kimi zaman kaliteli ve bir kısmı sade, diğer kısmı ise özenle oyulmuş mermer sütunlarla desteklenmektedir. Bu sütunların birçoğu kırılmış halde neredeyse her yoksul kulübede kapı eşikleri, kapı üstleri ve pencere kenarlarında kullanılmaktadır. Tepede gösterişli bir yapının temelleri hâlâ görülebilmektedir. Son Gazze padişahı buradan inanılmaz büyüklükte mermer sütunlar söktürmüş, vadideki bir camiye yaptırmakta kullanılmıştır.⁵⁹

Yukarıda tarif edilen yapıların basit malzemelerle inşa edilmiş olması, bölgenin iklimsel, ekonomik ve siyasi koşullarıyla yakından ilgilidir. Roma ve Bizans döneminden kalan sütun, başlık, kemer gibi unsurların yeniden kullanılması (spolia/devşirme) ise ekonomik bir çözüm olduğu gibi unutmama/hatırlama işlevli simgesel iktidar temsilleri durumundadır ve yadırganacak bir tavır değildir. Osmanlı mimarisinde geçmişin bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Böylece hem fiziksel bir aktarım söz konusudur hem de kültürel bellek mekâna kodlanmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Douglas Trevor, *The Poetics of Melancholy in Early Modern England*, Cambridge University Press, New York 2004, ss. 150-180; Erken modern dönemde Sandys'in de çokça kullandığı klasik metinlere gönderme yapılarak Truvalı Helen'in bir tür sembolik cezaya maruz kaldığı, şehvetiyle felaketi çağırdığı için bedensel ya da toplumsal itibar kaybı yaşadığı değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklar ise Helen'i her şeye rağmen masum göstermiştir. Sonraki dönemde iffetini kaybetme metaforu bu figüre eklenecektir. Bu bağlamda Batı oryantalist düşüncesinde Doğu'nun dişileştiği ve Batı'nın eril bir fethetme kalkıştığı sömürgeleşme anlayışı ile ilişki kurulabilir. Bkz. Laurie Maguire, *Helen of Troy From Homer to Hollywood*, Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey 2009, ss. 107-108. Nitekim Sandys'in tarihi mekânları Andromeda'nın çıplak bedeni, balığa dönüşen tanrıça Veneris ve tanrıçalasın Semiramis gibi mitolojik figürlerle ilişkilendirmesi Osmanlı Filistin'ine dair kadınlıkla ilişkilendirilmiş bir tür günah ve yıkım topografyasının da kurucu öğeleridir, kutsallığın ifsadına dair alegorik bir anlatı kurar. Bkz. Sandys, *age*, s. 117.

⁵⁷ Said, *age*, s. 161.

⁵⁸ Said, *age*, s. 185.

⁵⁹ Sandys, *age*, s. 116; Çoğu yorumcuya göre Gazze Ulu Camii (Büyük Cami / el-Câmiu'l-Kebîr) ya da halk arasında Beyaz Cami olarak bilinen yapıyı kastetmektedir. Necipoğlu bu caminin kilise kalıntısı üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemiştir. Necipoğlu, *age*, s. 232.

⁶⁰ Necipoğlu, *age*, s. 128. Müslümanların antik dönemden kalma devşirme mimari öğeleri evlerinin yapımında ve özellikle mezar taşı yapmada kullanmalarını eleştiren Avrupalı seyyahların daha sonraki yüzyıllarda Osmanlıların elinde ziyan olmaması için bunları koruma argümanı ile tarihi eserleri ülkelerine götürmeleri ve başta British Museum olmak üzere ilk müzecilik faaliyetleri hakkında bkz. Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Türk Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, 2007, s. 104-106. Bu konuya nadir kitapları edinme faaliyetleri bahsinde tekrar değinilecektir.

Sandys, Gazze'deki bir kemerin altında küçük bir avluda eşekleriyle konakladığı Hristiyan evini anlatırken aşırı alçak kapısından bahisle Hristiyanların iyi evlerde yaşamaya veya topraklarını istedikleri gibi kullanmaya cesaret edemeyecek kadar boyunduruk altında olduklarını ve zengin sanılmaktan çekindiklerini söylemiştir. İki yüz sipahinin kumandanlarıyla yoksul Hristiyanlardan vergi tahsil etmeye geldiğine şahit olduğunu, bu tür zulümler nedeniyle zaten küçük olan üzüm bağlarına sahip Ortodoksların şaraplarını bile evde gizlice ürettiklerini, tahıllarını toprak altında uzun kil kaplarda kurtlanmaya karşı bir önlem olarak sakladıklarını yazmıştır.⁶¹ Sandys'in Doğu Hristiyanlarının içinde bulundukları bu zilletin Hristiyanlığın en kutsal yerinde yaşanıyor olmasına hayıflandığı ve bir şeyler yapılması gerektiğini ima ettiği görülmektedir. Sandys'in durumu, zilletin ötesinde Hristiyanlık için bir tehlike olarak gördüğünü Gazzeli Rum Ortodoks kadınlar yüzlerini örtüp ellerini kınaladıklarını ve Kahireli Müslüman kadınlar gibi giyindiklerini anlattığı, bu Hristiyanların vergi vermemek için İslam'a dönebilen sapkın inançta insanlar olduğunu belirttiği bölümlerden çıkarmak mümkündür.⁶²

Sandys Gazze'de bir Osmanlı hakiminin -muhtemelen sancak beyinin- oturduğunu ve Moro'nun yardımıyla burayı yönettiğini ifade etmektedir. Burada bahsettiği kişinin bir Arap danışman olması muhtemeldir. Genç, tecrübesiz kişilerce yönetimin yürütülmesi, buradaki yerel Osmanlı idaresini zayıf ve etkisiz göstermektedir. Ayrıca işe yaramaz bazı kalelerden bahsetmesi, Osmanlı idaresi altındaki mekânları küçümseyicidir. Yazarın El-Halil'den sonra birkaç önemsiz köyün barbar Mağriblilerce işlendiğini gördüğü, adam boyu yükselen otları, biçilmeden kalmış, kurumuş, bakımsız tarlaları resmettiği anlatısı Osmanlı Filistin'inin tarımsal verimliliği ile tezat teşkil eden nüfus yetersizliğini yansıtmaktadır.⁶³ Yazar bu bakımsızlığın ve ıssızlığın sebebinin ordular veya zorba sipahiler olabileceğini söylemiştir. Sipahilerin hasat mevsiminin sonunda köylünün başında durduğu, tarlalarda çadırlarda kalarak burayı boş bırakmadıkları ve atlarını tarlalarda otlatıldığı ve ayrıca çevredeki kasabalarda da birçok taşkınlıkta bulundukları ve yolculara sıkıntı verdikleri anlatılmıştır.⁶⁴

George Sandys'in anlatısında, Batılı hacıların Kudüs'e doğru ilerlerken "dağlara hükmeden Araplarla anlaşmalı" bir yerel rehberin hizmetinden faydalandığı bilgisi, 17. yüzyıl Osmanlı Filistin'inde hac güzergâhlarının yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik sınırlar tarafından da şekillendiğini gösterir. Hacılar, yol boyunca geçtikleri dağlık bölgelerde Arap kabilelerinden gelebilecek saldırılardan korunmak için yerel güçlerle arabuluculuk yapan rehberlere ödeme yapmak zorundadır. Bu durum, Osmanlı idaresinin taşrada mutlak bir denetim kuramadığını ve yerel ağlara ve ikili anlaşmalara dayanan bir koruma ekonomisinin işlediğini gösterir.⁶⁵

Böylece hac sadece dini değil aynı zamanda maddi ve politik bir eyleme dönüşür. Hac yolcusu, bedensel dayanıklılığın yanı sıra maddi güce, araçlara erişime ve yerel aktörlerle kurulacak temasa da ihtiyaç duyar. Rehberin Arap kabileleriyle "ücretli bir ilişki" içinde olması, hem hacının can güvenliği için bir şart hem de bu bölgelerde şekillenen yarı-otonom siyasi yapının işareti olarak okunabilir. Seyyah, hacıların yol emniyeti için anlaştıkları Müslüman mihmandarların ödenmiş parayı yeniden isteyerek yaptığı zorbalığı, kendilerine "gerçek mümin" demeleriyle beraber anlatıp ironiye dikkat çekmiştir.⁶⁶

Sandys'in Kudüs'e seslenerek "neden dul gibi ağlıyorsun? neden hala utanç korkusu taşıyorsun?" demesine bakılırsa bir zamanların kutsal ve yüce merkezyken şimdi dul, mahzun, yüzü solmuş bir figür olarak düşkünlüğü anlaşılabilir. Bu tür bir mecaz, şehrin Osmanlı yönetimi altındaki görünümünü bir yozlaşma ve kayıpla özdeşleştirir. "Sen gökten yapılmışsın fakat bayağı toprağa sarılmışsın" ifadesinde ise ilahi olanla dünyevi olan arasındaki kontrast belirginleştirilir: Kudüs göksel kökenli ancak şu anda "kirli toprakla" yani Müslüman-Osmanlı egemenliğiyle örtüldür. Bu mecaz, bir yıkım ve tecavüz alegorisidir; Kudüs "hak ettiği" ellerde değildir.⁶⁷ Metinde bir taraftan "bir zamanlar kilise olup şu an cami" gibi ifadeler ile, Müslümanlaştırılmış mabet vurgusu şehrin asli Hristiyan kimliğinin karartıldığı şeklinde kodlanmış ve hakikat hatırlatılırken diğer taraftan Hristiyan geleneğine ait tüm kutsal alanlar neredeyse harita gibi yeniden çizilmiştir. "Kireneli Simon'la karşılaştıkları yer", "Petrus'un ağladığı yer", "Meryem'in bedeninin alınmak istendiği yer" gibi ayrıntılar mekânı Hristiyan kimliğine yeniden kazandırma çabasıdır. Böylece Osmanlı hakimiyetindeki şehir yeniden okunup

⁶¹ Sandys, *age*, s. 117. Osmanlı yönetiminin bölgedeki vergi toplama işini sancakbeyi, sipahi, subaşı ve yeniçeriler deruhte ediyordu ve bunun için güç kullanıyorlardı. Bkz. Singer, *age*, ss. 121-122. Sipahilerin köylünün üzerinde büyük bir baskı uyguladıkları, özellikle harman zamanlarında aralarında çok sayıda anlaşmazlık yaşandığı bilinmektedir. Osmanlı belgelerinde bununla ilgili pek çok şikayet ve tembih görülmektedir. Bkz. Lütfi Güçer, *XVI - XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s. 22-28; Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Belgeler*, C. 2, S. 3-4, 1965, s. 49-159.

⁶² Nabil Matar, *Islam in Britain 1558-1685*, Cambridge University Press, New York 1998, ss. 22-34.

⁶³ Sandys, *age*, ss. 117-118.

⁶⁴ Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun 17.yüzyıldaki problemleri arasında Celali isyanları, fetihlerin durması gibi ekonomiyi sarsan durumlar vardır. Ancak Celali isyanları daha çok Anadolu ve Balkanlarda etkili olmuştur. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Kitabevi, Ankara 1999. Kudüs ve civarında bu gibi sebeplerle köylerin boşalması söz konusu değildir. Tahrir defterlerine göre Kudüs ve civarına ait nüfus bilgileri için bkz. Hasan Hüseyin Güneş, *Kudüs Meğaribe Mahallesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 85-87.

⁶⁵ Sandys, *age*, s. 118.

⁶⁶ Sandys, *age*, s. 159; Üretilen suçlu, ahlak dışı acayip Doğu tipleri ile ilgili anlatıların yorumu için bkz. Said, *age*, s. 113.

⁶⁷ Sandys, *age*, s. 123.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

Hristiyanlaştırılmaktadır.⁶⁸ Kudüs'ün sanki Hristiyan hakimiyeti döneminin anlatıldığı bu seyahatnamede Hristiyan mirası üzerinde oturan Osmanlı beyi, şehrin Hristiyanlarca zabtının tek yolu olan altın kapıyı daima kapalı tutarak şehrin düşmesini engellemektedir.⁶⁹

Bu eser, Kudüs'ün Müslümanlarca yönetilmesini sadece politik bir mesele olarak değil, aynı zamanda teolojik bir felaket olarak işler. Şehrin ilahi kimliğinin “kirlî” bir toprağa sarılması, onu yöneten gücün gayrimeşruluğunun ima edilmesidir. Bu, proto-Oryantalist söylemin temel özelliğidir: Doğu'nun fiziksel varlığı kabul edilir ama meşruiyeti reddedilir. Bu arada Doğu'nun aşırı süslü ama yapay estetiği Batı'nın doğallığına tezat oluşturacak bir özellik olarak eleştirilir. Sandys'e göre Doğu bozucu ve aşırıdır.⁷⁰

Yafa kapısından Kudüs'e girdikten sonra Fransisken rahiplerince manastıra götürülen Sandys'in buradaki anlatıları da çok ilgi çekicidir.⁷¹ Kudüs'teki kale, “küçük ve kötü tahkim edilmiş”, şehir ise genel olarak “iki katı geçmeyen binalardan oluşmakta, yeni yapılar değersiz, eski yapılar ise harap” diye tasvir edilmiştir. “Az mühimmatlı” olması da ayrıca vurgulanmıştır. Bu anlatı, Osmanlı'nın idaresindeki kutsal bir şehri yetersiz, ilkel ve ihmal edilmiş gösterme çabasıdır.⁷² Oysa kalenin küçük olmasına rağmen oldukça titizlikle yönetildiği, burada görmezden gelinen çeşitli görevlilerle ve silahlarla donatılmış olduğu bilinmektedir.⁷³

Sandys'in Beytüllahim yolunda şahit olduğu dağlık ve taşlık ülkede تنها bölgeler ve yine de tümünden terkedilmemiş, yalnızca Hristiyanlar tarafından dikilmiş bağlar, bazı yerlerde buğday, zeytin ve incir ağaçlarıyla dolu gölgelikler ve etrafında bölgeyi denetleyen Osmanlı kuleleri gerçeklik payı olmakla birlikte yaratılan imaja hizmet eden detaylar olarak değerlendirilebilir. Zira seyahatnamede Kudüs ve civarı, genel olarak Hristiyanlarca ekilip dikilen, kafirler yani Müslümanlarca denetlenen, vergilendirilen yerler olarak sunulmuştur. Müslümanlar buralarda kutsal yerlere erişimi engelleyici unsurlar olarak konumlanmıştır.⁷⁴

George Sandys'in Hristiyanlığın en kutsal mekânı olan Kutsal Kabir Kilisesi ile ilgili anlatımı, buranın Müslümanlar tarafından idare edilmesine duyduğu duygusal tepkiyle örülüdür. “Oh, who can without sorrow, without indignation, behold the enemies of Christ to be the Lords of his Sepulchre!” ifadesinden de görüleceği üzere, Müslüman Osmanlı yönetimi doğrudan Hristiyanlığa düşman bir öteki olarak sunulur. Bu söylemde Doğu hem dini hem de kültürel anlamda alt, yabancı ve gayrimeşru olarak çerçevelenir. Sandys, burada Müslüman bir yetkilinin kiliseye dair denetimi elinde bulundurmasını bir tehdit ve tahakküm biçimi olarak betimler. Osmanlı yönetimini dünyevi, maddi çıkarıcı ve dini hassasiyetlerden yoksun bir iktidar olarak temsil eder.⁷⁵

Sandys'in seyahatnamesi gibi çağdaş hac seyahatnamelerinde ortak özellik, İslam'ın sapkınlıkla bir tutulması, Osmanlı'nın Tanrı'nın gazabı ya da Deccal'in siyasî biçimi olarak sunulması ve buna karşılık olarak misyonerlik arzusunun, hac yolculuklarının ve kutsal mekânların geri alınması fikrinin oluşturulmasıdır. Bu anlatılarda yer alan inanç temelli kederli ve coşkulu tasvirler, dini duyguları uyandırma yanında Osmanlı'nın meşruiyetini sorgulama ve İngiliz müdahalesini ilahi bir görev olarak sunma işlevi de taşır. Sandys, bu türde ilk ciddi kutsal gasp anlatısı olması yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğer taraftan İngiltere'nin Osmanlı ve Kuzey Afrika ile olan ilişkilerinde ılımlı söylemleri bu düşmanlık dolu söylem üretimiyle tezat teşkil ediyor gibi görünse de bunu 17. yüzyılda takip edilen bir tür çifte strateji olarak görmek gerekmektedir. Ekonomik çıkarlar gereği olarak diplomatik düzeyde Osmanlı ile iş birliği yapılır iken söylemsel olarak İslam'ın ötekileştirilmesi

⁶⁸ Sandys, *age*, ss. 123, 125. Sandys'in mekânları Hristiyanlaştırma metodunu bilimsel yetkinliğini inkar edemediği kişileri Hristiyanlaştırarak sahiplenme şeklinde de sergilediği görülmektedir. Bkz. İbrahim Kalın, “Batı'daki İslam Algısının Tarihine Giriş”, *Divan İlmi Araştırmalar*, C. 8, S. 15, 2003, s. 15.

⁶⁹ Sandys, *age*, s. 150.

⁷⁰ Sandys, *age*, s. 124; Chew'e göre 17. yüzyılın sonuna kadar “Osmanlı” tüm Avrupa için bir tehdit Avrupa'nın baş ucunda pusuya yatmış olarak algılanmıştır. Rönesans İngiltere'sinde okur yazar kesimden herkes Müslüman ve Osmanlı denince Avrupa düşmanlığı ile ilgili pek çok ayrıntı verebilecek derecede bilgi *sahageir*. Bu sebeple Hristiyan dünya için Osmanlı varlığı “Dünyanın mevcut terörü” ifadesi ile anlatılmaktadır. Bkz. Chew, *age*, s. 114, 149.

⁷¹ Kudüs'ün hac mekânı olan ritüistik bir mahiyeti de olup Müslüman hacılara rehberlik etmek, hacıların ihtiyaçlarını tespit ve giderilmesi için alınan tedbirleri uygulamak için bir lonca bulunmaktadır. Turist rehberleri diyebileceğimiz dâllün teşkilatı bulunmaktadır. Hristiyan hacıların karşılanması ve hac ritüellerin kurallara uygun şekilde gerçekleştirilmesine rehberlik etmesi, bu arada şehrin Müslüman yöneticileri ile iletişim kurulması ve gereken izin ve ödemelerle ilgilenmesi için çeşitli kilise görevlileri bulunmaktadır. Bkz. Amnon Cohen, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Brill, Leiden, Boston, Köln 2001, ss. 79-80. Özellikle Avrupa'dan gelen hacılarla ilgili işleri Katoliklerin üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Sandys'in anlatımında Doğu Hristiyanlarının Kudüs'te yerleşik olan soydaş ve mezhepdaşlarının dinsel ve lojistik konularda desteklediği örneğin binek tedariki, rehberlik, aracılık gibi konularda desteklediği anlaşılmaktadır. Başpapaz veya patriklerin de hac kervanlarında yer aldığı görülmektedir. Bkz. Sandys, *age*, s. 120.

⁷² Sandys, *age*, s. 123.

⁷³ Gülcan Avşin Güneş, “Osmanlı Kudüsü'nde Kale Müessesesi ve Görevlileri” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 30, 2024, s. 381-401.

⁷⁴ Sandys, *age*, s. 137.

⁷⁵ Sandys, *age*, s. 125.

sürdürülmüştür. Zira İngilizler, Levant ticaretine diğer milletlere göre geç katılmışlardır ve ticari imtiyazların verilmesi için Osmanlı ile ilişkilerini iyi tutmak istemekteydiler.⁷⁶

Sandys, Yafa limanını da yol güzergahında olmamasına rağmen özellikle anlatmak istemiştir. Buranın Nuh Tufanı öncesinden beri var olduğunu, bir tepenin yamacında yer aldığını ve Strabon'un söylediğine göre, Kudüs'ü görebildiğini yazmıştır. Şehrin güney ve batıdan yüksek kayalıkla korunan ve kuzey rüzgarlarına açık bir konumda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca rüzgarların kayalık kıyıda dalga oluşumuna sebep olduğundan denizin hırçın bir hal aldığını anlatmaktadır. Antik çağlardaki anlatılardan faydalanan Sandys, buradaki limanın eskiden beri önemli olduğunu ancak şu anda eskiye göre daha elverişsiz bir liman olduğunu ifade etmektedir. Yine burada bulunan kalelerin şehri korumak üzere birkaç fitilli tüfekte donatıldığını da belirtmektedir. Ziira burası korsan saldırılarına da çok uğrayan, ticari malların indirildiği bir limandır. Limana açılan kayaya oyulmuş mağaralar hem depo hem de sığınak olarak işlev görmektedir. En önemli ürün ise Sion manastırındaki Fransisken keşişlerinin yetiştirdiği pamuktur ki Batı'ya buradan ihraç edilmektedir.⁷⁷

Bilindiği üzere Kudüs ve çevresi pamuk üretimi açısından Akdeniz'in ikincil ama istikrarlı bir kaynağıdır. Remle'deki Sion Evi denilen dini yerleşimde, Fransisken rahiplerinin de bu faaliyette bulunduklarını görüyoruz. Kudüs ve civarındaki hac güzergahlarında yaşayan rahiplerin manastırlarını ayakta tutmak, hacılara hizmet vermek ve Avrupa ile bağlantıyı sürdürmek için ihtiyacı olan ekonomik kaynaklardan biri de ticarettir. Avrupa için oldukça önemli olan pamuk ihracatı, bu ihtiyaca hizmet etmiştir denilebilir. Özellikle Fransa ile kurulmuş diplomatik bağlardan dolayı verilen kapitülasyonlar sayesinde, bu tür ticari faaliyetlerin Fransiskenler gibi yabancı misyonerlere açık olması Osmanlı'nın taşradaki yönetim pratiğinde dini topluluklara ve yabancı unsurlara tanıdığı belli bir ekonomik özerklikle açıklanabilir. Bu ticaret hem Osmanlı'nın bölgesel ihtiyaçlarını karşılamış hem de diplomatik ilişkilerde bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılmıştır. Yerel otoriteler ve küresel ağlar tarafından biçimlenen ticaretin, dini cemaatleri de içine aldığını göstermektedir.

Akka limanında yapılan ticaret, Hristiyan tüccarların faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin yaklaşımı ile ilgili olarak Sandys, önemli bilgiler vermektedir. Burada pamuk ticaretinin önemli oluşu, Avrupalı tüccarların büyük zenginlik getirmeleri ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bu ticareti teşvik etmesi ve müstahkem kalelerinde tüccarların malları ve paralarını emanet bırakabilmeleri önemlidir. Diğer taraftan yazarın Osmanlı'nın en yüksek memuru olarak belirttiği Osmanlı kadısının, bir İngiliz tüccarını tokatladığını gördüğünü yazması da önemlidir. Sandys, bu olayın münferid ve kişisel bir mesele olduğunu ve aslında Osmanlıların İngilizlerin varlığından memnuniyet duyduklarını dile getirmiştir.⁷⁸

Sandys'in İskenderun'u anlatırken uygun olmayan iklimsel özelliklerinden dolayı yönetim merkezinin buradan Trablus'a taşınması, Trablus'un coğrafya olarak kum fırtınaları tehlikesiyle karşı karşıya olduğu, Halep'in ve Şam'ın uygunluğu ve ticari önemi, Trablus'ta fiziki engeller nedeniyle kale yaptırılmadığı ve bu sebeple korsan saldırılarına karşı güçsüz olduğu gibi bilgiler yukarıda belirtilen ayrıntılar gibi isabetli ve istihbari yönden önemlidir. Yine posta güvercinlerinin bölgedeki önemi -bu bilginin de antik devletlerden alındığı vurgusuyla- özellikle anlatılmış gibidir. Bu arada yazar burada kurulmuş şehirlerin antik çağlardaki isimleri, kurucuları ve sahipleri hakkında bilgilendirmelerine devam ederek Osmanlı mülkiyetini geçici bir istila gibi göstermeye çalışmaktadır.⁷⁹

Sandys, Osmanlı ülkesinde öğrendiği coğrafi ve teknik bilgiler içinde iklimle uygun mimari uygulamalar hakkında da bilgi vermektedir. Gazze'de duvarların çömlek parçalarıyla işlendiği ve rüzgarları yakalayıp aşağıya yönlendirdiğine dair bilgi de bölgenin iklim özelliklerine uygun mimari yapıyı yansıtmaktadır. Geliştirilen bu mimari tarz, hava dolaşımını doğal malzemelerle sağlamak için geliştirilen Güney Levant ve Arap yarımadasındaki yaygın bir stratejiyi yansıtmaktadır. Çömlek parçaları gibi gözenekli malzemeler rüzgârı keserken aynı zamanda serinlik verir. Bu yöntem, günümüzde bile "badgir" ya da "windcatcher" olarak İran ve Basra Körfezi mimarisinde uygulanmaya devam etmektedir.⁸⁰ Bu bilgi, Sandys seyahatnamesinin bütününde gözlemlenen ve yazarın dönemiyle ilgili gerçek gözlemlerini naklettiği tarihsel bir kaynak yarattığıyla ilgili olumlu değerlendirmelere de örnek gösterilebilir.⁸¹

17. yüzyılın ilk yarısında Filistin bölgesinde ortaya çıkan yerel hanedanlar ve güç dengelerinin değişimi de Sandys'in bilgi verdiği konulardan biridir. Şam Eyaleti'ne bağlı sancaklarda güçlenen bu emirlerin başlıcaları Kudüs'te Çerkes Faruk, Gazze ve Laclun'da Rıdvan ve Turabay bedevileri, Safed ve Lübnan dağlarında ise Dürzi Fahreddin idi. Sultan, bunları birbirine karşı pozisyonlarını destekleyecek şekilde destekleyerek ya da baskılayarak

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 2; Orhan Burian, "Türk Görüntüsünün Rönesans Dönemi İngiliz Edebiyatına Yansıması", *Belleten*, çev. Çiğdem İpek, C. 56, S. 216, s. 567-589.

⁷⁷ Sandys, *age*, s. 118.

⁷⁸ Sandys, *age*, s. 160.

⁷⁹ Sandys, *age*, ss. 162-163.

⁸⁰ Mahdi N. Bahadori, "Passive Cooling System in Iranian Architecture", *Scientific American*, Vol. 238, No. 2, 1978, s. 144

⁸¹ Bkz. Friedman, *age*, s. 33.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

kontrol sağlıyordu.⁸² Burada imparatorluğun sürdürdüğü yönetim tarzını zayıflıkla ilişkilendirmiş olacak ki Sandys, İngiltere'nin Osmanlı politikalarında kullanılabilecek bir portre olarak detay vermek istemiştir. Bu nedenle Sandys'in Sayda Emiri Fahreddin ile ilgili anlattıkları, diğer yerlerdeki suskunluğuyla karşılaştırılınca hayli dikkat çekicidir.

Sayda Emiri II. Fahreddin'in aslen Hristiyan olan bir emirler hanedanından geldiğini belirten yazar, onun siyasi karakteri ve Osmanlı taşra yönetimindeki özgün rolü üzerinde durmuştur. Osmanlı taşra idarecilerinin Osmanlı devleti ile ilişkilerinde pragmatik bağlar ve yarı bağımsız bir idare yönettikleri bölgelerinde, Osmanlı denetiminin niteliği üzerine bilgiler verilmiştir. Burada Sandys'in ifadelerinden taşranın, yöneticilerin kılıç gücüyle kurulan bir kontrolle yönetildiği anlaşılmaktadır. Sandys, Fahreddin'in yönettiği halkın ne Hristiyan ne de Müslüman sayılan bir inançta olan Dürziler olduklarını belirtmiştir. Bunların Avrupalılar ve Osmanlılarca sapkın sayıldıklarını fakat özellikle coğrafi savunma ve askeri sadakat özellikleriyle Osmanlılarca sık sık hoş görüldükleri vurgulanmıştır. Sandys'in oryantalist bir üslupla Fahreddin'in annesini "skilled in black arts" sözleriyle büyücüye benzeterek anlattığı bölüm sadece fantastik değil, aynı zamanda kadınların Osmanlı yerel siyasetinde gayri resmî fakat etkili rollere sahip olduğunu da ima eder. Fahreddin'in, annesine danışmadan hiçbir şeyi onaylamadığını belirtir. Osmanlı sarayında da valide sultanların etkisi düşünüldüğünde, taşrada da annelerin etkisiyle kararlar alınması, yerel elitler için benzer bir modelin geçerli olduğunu düşündürür. Bu arada Fahreddin'in zaman zaman Osmanlı yöneticilerine bağlılık sunması, özellikle Murad Paşa ile ilişkisi taşra beylerinin merkeze karşı çıkarları için sözde sadakat göstermesi olarak değerlendirilir. Bu yönüyle Sandys'in bu Fahreddin anlatısı hem merkezî otoritenin zayıflığını hem de Osmanlı'nın çok kültürlü yapısının taşrada nasıl somutlaştığını gözler önüne sermektedir.⁸³

Bu arada bölgedeki diğer yöneticilerin birbiriyle problemleri, entrikalar, gizli planlar ve girişimlerle kaleleri birbirinden alırları, Osmanlı'nın hep sözde kalan tehditlerle taşra yöneticilerini kontrol etmeye çalışması ve özellikle Sur beyinin yaptığı gibi Osmanlı merkezini tedirgin edecek şekilde Avrupalı Hristiyanlarla örneğin Floransalılarla yakınlaşması üzerinde durulmuştur. Hatta Sandys "ben kesin olarak inanıyorum ki, eğer Hristiyanlar bu fırsatı değerlendirse, bu Osmanlı İmparatorluğu'nu ciddi şekilde sarsar, hatta belki yıkar" diyerek özellikle İran'la olan anlaşmazlığın yarattığı fırsattan da haberdar olarak Osmanlı'nın askeri ve politik durumunu değerlendirmektedir. Gelecek yazın savaş hazırlığı ile ilgili duyumlarını da dile getiren Sandys'in eserinin sıradan bir hacı rehberi olmaktan öte istihbarat raporu gibi anlatılar da içerdiği göz önünde tutulmalıdır. Anlatılan şehirlerdeki üretim potansiyeli, ipek ve pamuk yetiştiriciliği, ticaret malları, kazanç ve vergiler ile ilgili bilgiler ve yerel yöneticilerin nasıl elde edildiğine ve geçmişte verilen hediyelerle ilgili tüm anlatılar İngilizlerin ticari ve siyasal faaliyetleri için bir yol haritası niteliğindedir.⁸⁴

Seyahatnamenin üçüncü kitabının sonuna doğru yoğunlaşan Osmanlı devri anlatısı, tamamen sefiş paşalar, yolsuz emirler ve bozulmuş şehirlere dairdir. Sandys, yerel yöneticileri genellikle tiran, despot ya da hırsız olarak sunar; bu figürlerin karşısına ise İngiliz tüccarının veya hacıların erdemli ve haklı duruşunu koyar. Bu karşıtlık, bir medenileştirme görevi anlatısını ima eder. Fahreddin gibi emirler, her ne kadar stratejik zeka ve askeri başarılarıyla övülse de münferit istisnalar olarak tasvir edilir ve çoğunlukla tiranlıkla gölgelenir. Batıdan gelen tüccarın soylu ticari ahlakı ve tehlikeye rağmen süren seyahatleri, neredeyse hacıvari bir sebatla anlatılır. İngiliz tüccarın uğradığı baskılar, rüşvetler, vergi sorunları gibi detaylar aktarılırken İngiliz ticaretinin ne kadar güvenilir ve etkili olduğu vurgulanır. Osmanlı'nın ticari keyfiliği, Batı'ya alan açılması gerektiği fikrini besler.⁸⁵

3.2. Egzotik ve Tehlikeli: Tuhaf Yahudiler

Sandys'in eseri, sadece bir seyahatname değil teolojik-tarihsel bir anlatıdır. Onun anlatısında topraklar, fiziksel bir mekânın ötesinde tanrının söz verdiği, sınadığı, gazap ettiği ve sonunda yeniden vadettiği bir kutsallık zincirinin mekânıdır. Sandys, teolojik bir coğrafya ve tarihsel bir inşa yapmıştır. İsrail'in ve Yahudi halkının tarihini özetlemiştir.⁸⁶

Yahudi halkının isyanları, Roma'nın baskısı ve Hristiyan zaferleri ile çöküş bölümlerine yer verdiği bu tarihte Sandys, Yahudileri ilahi lanete uğramış olarak resmetmektedir. Hristiyan dönemde imparator Konstantin ve annesi Azize Helena ile yeniden kutsanan şehrin tekrar esarete girişi ise Sasani işgali ve Arap fethi ile olmuştur. Birçok haclı girişimine ve Hristiyan zaferine rağmen Filistin'in Hz. Ömer dönemi ve sonraki Müslüman hakimiyetleriyle sonuçlanmasını ancak İsa'nın ve azizlerin öldürülmesi sebebiyle Hristiyanların duçar oldukları lanete yormaktadır. Zira haclı seferleri bile sevap için yapılmamıştır; siyasi ihtiraslar, çocuklarını zehirleyen

⁸² Singer, *age*, s. 9.

⁸³ Sandys, *age*, s. 164.

⁸⁴ Sandys, *age*, s. 165.

⁸⁵ Sandys, *age*, ss. 165-169.

⁸⁶ Sandys, *age*, ss. 111-112.

anneler gibi dramatik olaylar Hristiyanların bu kutsal toprakları kaybetmesine sebep olmuştur. Neticede Kudüs, Yavuz Sultan Selim tarafından ele geçirilip sancaklar halinde yönetilen Osmanlı toprağı haline getirilmiştir.⁸⁷

Sandys, Yahudilerden bahsederken erken modern Hristiyan bakışını da ortaya koyan değerlendirmeler yapar. Ona göre Yahudilerin yerlerinden edilmelerinin sebebi, kutsallıktan dışlanmaları ve tanrının onları cezalandırmasıdır. Uğradıkları hakaretlere karşı sergiledikleri tutum, kolektif sabırlarını göstermektedir. Yahudiler dünyevi konularda gayet çalışkan ve başarılı olmalarına ve Türkler tarafından parasal işlerde kullanılmalarına rağmen Filistin’de yabancı gibi sessiz yaşamaktadırlar. Bunların asıl özellikleri aldatıcı, kurnaz ve çıkarıcı olmalarıdır. Türkler kolay aldatılabilir olduklarından Hristiyanlarla yaptıkları ticarette ve vergilendirmede özellikle Yahudilerden faydalanırlardı.⁸⁸

Talmud öğretilerini hayali bulan ve ibadet şekilleriyle dalga geçen Sandys, Yahudilerin giyimlerini de komik bulmaktadır. Özellikle başlarını sarmaları, ileri geri sallanarak dua etmeleri ve Ester kitabını yere koyarak okumaları noktasında ötekileştirilen Yahudilerin at derisinden miğfer takmaları, eflatun giysiler giymeleri, kızlarını on iki yaşında evlendirmeleri, ticarette faizle çalışıp birbirinden faiz almamaları gibi betimlemeler, Sandys’in Yahudileri hem egzotik hem tehlikeli gördüğünü anlatmaktadır. Eserde Yahudilerin yaşamasına en uygun şehrin Selanik olduğunu ifade etmesi Osmanlı ülkesinde Selanik özelinde tanınan dini özgürlüğün boyutuna dolaylı bir gönderme olarak anlaşılabilir. Hz. İsa hakkındaki Yahudi düşüncelerini korkunç bir küfür olarak nitelemektedir.⁸⁹

Sandys’in Kudüs ve çevresinde gözlemlediği Yahudi yaşamı, yalnızca dini pratikler değil toplumsal cinsiyet rolleri, ölüm ritüelleri ve bedensel disiplinler üzerinden de tasvir edilir. Özellikle kadınların görünümü, davranışı ve toplumsal rolleri üzerinden geliştirilen anlatı, 17. yüzyıl Avrupa zihniyetinin Yahudi kadınına dair önyargılarını ve beklentilerini ortaya koyar.

Yahudilerin ölü gömme ritüelleri, bedensel hafızanın bir parçası olarak resmedilir. Sandys, Yahudilerin sadece kendi mezarlıklarında gömüldüğünü, yılın belli günlerinde bu mezarlıkları ziyaret ettiklerini, ölümler için oruç tuttuklarını, hatta suçtan idam edilenleri de anmak için matem tuttuklarını belirtir. Yine ölen yakınlarının kemiklerini kazıp gemilerle Yafa üzerinden Kudüs’e taşıdıklarını aktarır. Bu eylem hem kutsal topraklara bağlılık hem de eskatolojik kurtuluşa dair güçlü bir inancı temsil eder: Zira Kudüs’te gömülü olmak, kıyamette Tanrı’nın huzuruna daha hızlı çıkmak demektir.

Yahudi kadınlarının tasviri ise beden, koku, giysi ve davranış düzeyinde aşağılayıcı ve erotize edici bir dille yapılır. Yaşlı kadınların başlarını ketenle sardığı, bazılarının altın plakalı yüksek başlıklar taktığı, iç çamaşırı ve mor renkli uzun entariler giydiği aktarılır. Sandys Yahudi kadınlarını şişman ve terli olarak betimler ve bu fizikselliği şehvetli gevşekliğin doğal sonucu olarak yorumlar. Gözlerini şaşı olarak nitelendirilir. Kocalarının onları fazla korumadığı ya da onların erkeklerle sohbet etmekten kaçınmadığı vurgulanır. Osmanlı coğrafyasına yapılan seyahatlerde Hristiyan İngiliz erkekliğinin hem Doğulu Müslümanlar hem de Katoliklerle karşılaşmalar aracılığıyla kurulduğu oryantalist yaklaşım, burada Yahudileri içine alarak sergilenmiştir.

Kadınların para için her işi yapacağı, zanaatkarlıkta yetenekli oldukları, ölen biri olduğunda Rumlar tarafından profesyonel ağtçı olarak tutuldukları belirtilir. Bu, kadınların hem ekonomik üretkenliklerini hem de duygusal emeğini gösteren bir unsurdur. Bu çifte pozisyon, onları hem tehlikeli hem de faydalı gören erkek egemen bir zihniyetin izdüşümüdür. Sandys, ayrıca Yahudi toplumunun iç kontrol biçimlerine dair ilginç örnekler vermektedir; ahlaki düşkünlüğünden endişe duyulan bir oğlunu öldüren babadan, toplu infazlara dair halk yaslarına, Selanik’te bir Yahudi kadının padişah üzerindeki nüfuzu sayesinde kitlesel katliamı engellemesine kadar uzanan geniş bir anlatı sunar. Bu anlatılar Yahudi toplumunun yalnızca kurban değil aynı zamanda etkileyici, dönüştürücü ve direnişçi figürlere sahip olduğunu da dolaylı biçimde gösterir. Sandys’in Yahudilerle ilgili yazdıkları, onları sadece teolojik bir öteki olarak değil kültürel, cinsel ve maddi bağlamlarda da ötekileştirilmiş bir cemaat olarak kodlayan bütünlüklü bir oryantalist inşa örneğidir.⁹⁰

Yahudilerin ötekileştirilmesi ve Osmanlı yönetiminin onlara verdiği bayram izinlerini kıskançlıkla anlatan Sandys, Osmanlı’nın görece dini toleransına dair bir zemin de yaratmıştır. Batılı hacının “biz dışarıda bekletildik ama Yahudiler burada kutlama yapabiliyor” diyerek bir tür tersine mağduriyet anlatısı kurmasına da izin verir. Dolayısıyla ülke burada hem dini çoğulculuk sahnesi hem de Hristiyan hacı için bir eleştiri nesnesi olmaktadır.⁹¹

⁸⁷ Sandys, *age*, s. 112

⁸⁸ Sandys, *age*, s. 114.

⁸⁹ Sandys, *age*, s. 115.

⁹⁰ Sandys, *age*, s. 116; Mitsi, *age*, ss. 5-8.

⁹¹ Sandys, *age*, s. 117.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

3.3. İfrat ve Tefrit Arasında: Öteki Hristiyanlar

Kudüs'ü Osmanlı'nın elinde çöküşe geçmiş; Hristiyanlığın ruhuyla ancak Avrupalı Katolik hacılar ve şövalyeler sayesinde bağını koruyabilen bir şehir olarak resmeden Sandys'in yapılar, halk ve Osmanlı idaresi üzerinden yaptığı bu anlatı, Avrupa'nın Doğu'yu medenileştirmesi ve yeniden sahiplenmesi gerektiği yönünde politik bir önerme taşır. Bu da proto-Oryantalist söylemin temeli olup bu söylemde yerel Hristiyanlar önemli yer tutmaktadır.

Daha önce bahsedildiği üzere Sandys, Kudüs'te iki Fransisken rahibi tarafından karşılanmıştır. Seyyah, Fransiskenlerin 1551'de Sion Dağı'ndan çıkarılıp başka bir yere taşındığından bahseder ve bunu, Osmanlı'nın Hristiyan mekânlar üzerindeki tasarruf hakkına sahip olması bağlamında aktarır. Bu durum sanki bir zulüm gibi yansıtılmakta, Osmanlı baskıcı bir güç olarak sunulmaktadır. Diğer taraftan Fransiskenleri de pek beğenmediğini gösterir şekilde manastırları için "bu kadar basit ve gösterişsiz bir yapının inşa edenine bir şan kazandırması mümkün değildir" demesi, yalnızca binanın mimarisine değil bu mekânda dini hizmet sunan kişilerin ve dolayısıyla bölgenin manevî önemine dair de küçümseyici bir yargıdır. Zira "sadece Hristiyan hacılar sayesinde ayakta kalan Kudüs manastırlarının" dini bağlılık dışında hiçbir cazibesinin kalmadığı ve terk edilebileceği ima edilmiştir. Daha önce yazarın Kudüs Kutsal Kabir Şövalyeliği törenini derin sembolik anlamlar içeren bir Hristiyan militarist ritüeli olarak anlatışındaki yüceltme ile beraber değerlendirildiğinde, manastırların Osmanlı dönemindeki durumu tezat oluşturacak bir başarısızlık manzarası çizmektedir. Bu şövalyelik ritüeli, Osmanlı idaresi altında dahi Kudüs'ün gerçek sahipliğinin manevî olarak Avrupalılarda olduğunu ima eden bir anlatıdır. Semboller aracılığıyla kutsal topraklarda fiziksel değilse bile ideolojik bir egemenlik kurma çabası görünür olur.⁹²

Mezhepler arası çatışmaya da vurgu yapan Sandys, Katolik, Ortodoks, Ermeni, Kipti, Habeşli gibi unsurları anlatırken "Mesih'te bir olması gerekenler o kadar çelişkilidirler ki..." ifadesini kullanır. Hristiyanlığın bu parçalanmışlığının Müslümanların işini kolaylaştırdığını ifade eder ve aslında dolaylı olarak bir Hristiyan ittifakına çağrı yapar. Bu, dini birlik çağrısı olmanın ötesinde, Hristiyan Avrupa'nın politik seferberliği için bir zemin inşası amacını taşıyan bir post-haçlı ideolojik söylemidir.

Doğulu Hristiyan mezhepler özellikle Kutsal Kabir Kilisesi ile ilgili bölümlerde kilisenin içinde yaşamaktadırlar. Ancak bu husus, saygınlıkla değil kuşatılmışlıkla tanımlanır. Yani Sandys'e göre onlar, Hristiyanlığın merkezinde değil çevresinde, içerde ama dışlanmış bir konumdadır ve İngiliz müdahalesini icbar eden Osmanlı kurbanlarıdır. Zaten Sandys bu grupları Kiptiler, Habeşliler, Ermeniler şeklinde genelleyerek adlandırır. Ancak onların kim olduklarına, nasıl yaşadıklarına, inançlarının detaylarına dair herhangi bir empati ya da derinlikli anlatı sunmaz. Bu da onların Batı Hristiyanlığının alt kademelerinde, az gelişmiş ve egzotik mezhepler olarak konumlandırıldığını gösterir.⁹³

Sandys'in hacıları anlatırken kullandığı ironik ve eleştirel dil de çok dikkat çekicidir. "Son derece dindar hacılar" olarak tanımladığı ziyaretçilerin, mezarın taşlarını parçalayarak, rölik (kutsal kalıntı) olarak yanlarında götürmeleri ve ardından mumlar, saçlar ve başka nesneler bırakarak alanı fiziksel olarak kirletmeleri Sandys için aşırı dindarlığın putperestliğe dönüştüğü bir anı temsil eder. Onun gözünde Tanrı'ya sadakatle bağlı hacılar, ölçsüzlükleri yüzünden kutsal mekânı bozmakta ve ruhsallığı materyalizme indirgemektedir.⁹⁴ Bu arada binlerce hacının gözyaşı dökmesi, secde etmesi ve tesbih öpmesi gibi eylemleri aktarırken empatik yaklaşımdan çok eleştirel ve öteleyici, hatta alay edici bir yaklaşım görülür.⁹⁵

Sandys'in betimlediği hacın taşınması, balmumu İsa figürünün yağlanması ve mezara konması, yere kapanma, diz sürme gibi törensel uygulamalar Katolik kilisesine özgü törenlerin görsel ve fiziksel ihtişamını taşır. Ancak Sandys'in Protestan kimliği, bu törenselliği belirgin bir şekilde alaya alma sınırında sunar.⁹⁶ Meryem'in saklandığı ve yakalandığı yer ile ilgili olarak kaya yarıklarına özellikle kadınların girmesi, soğuk taşları öpmesi, kayalara sürünmesi gibi uygulamalarından bahsederken de yazar aynı şekilde yericidir.⁹⁷ Sandys'in anlatımında başpapağın ayın sonrası "kendini kırbaçlaması", hacıların üç gece taş üstünde yatması, yağsız ve sert oruçlar gibi

⁹² Sandys, *age*, ss. 120-124.

⁹³ Gerald MacLean, Nabil Matar, *age*, s. 169.

⁹⁴ Sandys, *age*, s. 130; Bu anlatılar, hac deneyiminin bir tür kalıntı ekonomisini doğurması, taşın ve diğer kutsalın materyalleşmesi, modern dönemde ve dini rölik ve turistik hatıra arasında kurulacak olan ilişkiyi haber vermesi bakımından da önemlidir. Yazar seyahatinin ilerleyen günlerinde Katolik hacıların, adetleri üzere hatıra olarak taş alıp sakladıklarını yazmıştır. Bkz. Sandys, *age*, s. 135. Rölikler Katolikler son derece önemli olup kutsallık atfedilen herhangi şey, vücut parçası, taş, kumaş gibi materyallerin manevi bağlılık yanında şifa için de kullanımı çok önemsenmiştir. Yerinden getirilmesi pek çok kez papalık tarafından yasaklanmış olmasına rağmen kutsal emanet sayılan bu parçaların Avrupa'ya taşındığı bilinmektedir. Hem hacıları çekerek bir cazibe merkezi oluşturmak hem de dini meşruiyeti sağlamak üzere krallar bile rölik taşımışlardır. Rölik'e atfedilen kutsiyet ekonomik gelir olarak da değerlendirilmiş ve kutsal yerlerden rölik çalmak üzere organize olmuş hac grupları türemiştir. Bunun dışında sahte röliklerin de önemli bir piyasası olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Özlem Genç, "Orta Çağ Avrupa'sında Hac Seyahatleri-II", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 4, 2022, s. 2470-2479.

⁹⁵ Sandys, *age*, ss. 130, 148.

⁹⁶ Matar, *age*, ss. 133-135.

⁹⁷ Sandys, *age*, s. 148.

uygulamalar Protestan anlayışa göre sahici bir içsel dönüşüm değil dışsal gösteriştir. Sandys burada Protestanlığın içten, bireysel ve duygusal tövbe anlayışını, Katolikliğin ritüelci ve dışsal yönüyle karşılaştırır.⁹⁸

Sandys'in bir İspanyol keşişin raporundan bahsederken bunu "inanırsak" diye sınırlayarak vermesi hem Katolik anlatıya güvensizliğini hem de kendi Protestan okuruna mesafe koyarak hitap etme stratejisini gösterir. Bu ifade, epistemolojik üstünlüğün Protestan İngiliz okuyucuda olduğunu vurgular.⁹⁹

Sandys'in bir hacı olarak Kudüs'te şahit olduğu Katolik halk inançlarına mesafeli durduğunu ve rasyonel bir gözlemlerle kutsal mekânları gezdiğini ve kutsal sayılanı denetlediğini "Bu gelenek ne kadar saçma olsa da Hristiyanlar tarafından genel kabul görmüştür", "Bu kayada peygamberin uyumaya niyet ettiği için vücudunun buradaki izi olarak oyukların bulunduğu söylenir ama bunlar insan vücudu şeklinde değildir" gibi ifadelerinde de görebiliyoruz.¹⁰⁰ Sandys, Beytüllahim mağarasındaki taşa Hz. İsa'nın figürünün "doğal damarlarla" belirdiği iddiasına da oldukça ironik yaklaşmakta ve "tabii ki onu idrak edecek olanların iman gözleri olması gerekir" ifadesi Katolik inançlarının Protestan rasyonalizmi ile çeliştiği sınır alanını işaret etmektedir. Beytüllahim'deki sembolik yapılar, gelenekler ve yıldızın yeniden görülmesi gibi halk inanışları, bu şekilde hep sorgulayıcı ama aynı zamanda öğretici bir yaklaşımla sunulur.¹⁰¹

Sandys Kutsal Kabir Kilisesi'nde Ermenileri, Gürcüleri, Nasturileri ve hizmet ettikleri şapelleri anlatırken bu aşağılamanın daha belirgin imalarla yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Gürcüleri tek lambayla aydınlatılan, son derece sade olan İsa'nın hapsedildiği mağarayı korurken anlatmasında sadeliğin yanı sıra önemsizlik algısı yaratırken Nasturilerin emanetlerini "hor görülen Nasturiler" nitelemesiyle anlatmaktadır.¹⁰² Zorluklarla dolu hac yolculuğunda çeşitli menzillerde kervanın bölünmesi ve başka katılımcılarla yeniden büyümesi sırasında hacıların bir arada birbirlerini gözlemlmeleri de mümkün olmuştur. Sandys, aralarında Ermeni piskoposların da olduğu eşek ve katır sırtında seyahat ederek renkli görüntüler sunan Levant hacılarını anlatmaktadır.

Sandys'in eserinde Etiyopyalı Hristiyanların yani Habeşlilerin kutsal topraklarda görülen diğer mezhepler arasında ayrıntılı bir biçimde ele alınması ise manidardır. Sandys onların ritüellerini, tarih anlatılarını ve vaftiz anlayışlarını detaylandırırken Katolik ve Nasturi olmalarından dolayı sapkın, Anglikanlığa dönüştürülebilir olmalarından dolayı da faydalı olarak sunmaktadır.¹⁰³ Bu çifte temsil, Protestan anlatılarındaki sömürgeci teolojik mantığa işaret etmektedir. Bu bağlamda Doğulu Hristiyanlar ya kurtarılacak ya da kullanılacak figürlerdir.¹⁰⁴ Habeşlilerin doğru vaftiz ya da ölüye son mesnetme uygulamaları gibi sakramentleri yanlış uyguladığını, Katolikler gibi aşırıya kaçmasalar da yetkin olmadıklarını vurgulaması, Aglikan teolojisinin doğru yol olarak tanımlandığı yozlaşmış Katoliklik ve eksik Doğu Hristiyanlığı karşısında konumlandırıldığı bir hiyerarşi manzarasıdır.¹⁰⁵

Sandys'in Habeşlileri anlattığı bölümde dikkat çeken bir kütüphane ayrıntısı da bulunmaktadır: Etiyopya'daki bir kütüphaneden bahsederek "bizde kaybolmuş ya da yalnızca adı kalmış birçok kitabın hâlâ eksiksiz bulunduğu yer" demesi ve Doğu'yu bir tür bilgi hazinesi olarak sunması¹⁰⁶ Batı'da Rönesans sonrası bilgi arayışı bağlamında anlamlıdır. Zira 17. yüzyıl Protestan İngiliz yazarları için kayıp metinleri aramak, Tanrı'nın ilk vahyine ulaşma çabasının bir parçasıdır. Protestan reformasyonunun orijinal metne dönme idealine çok yakın bu anlatı, basit bir egzotikleştirme değil doğunun entelektüel bir otorite olarak sahnelenmesini ifade eder. Bu kütüphane anlatısı, aynı zamanda sonraki yüzyılda Avrupa'nın sömürgecilikle birlikte arşiv, el yazması ve nadir kitap peşine düşmesini de önclemiştir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıldaki British Museum ve Bodleian Library gibi kurumların Doğu'dan bilgi toplama pratiklerini meşrulaştıracak sembolik söylemlerden biri olarak kolonyal bilgi iştahının habercisi şeklinde değerlendirilebilir.¹⁰⁷

⁹⁸ Sandys, *age*, s. 132.

⁹⁹ Sandys, *age*, s. 133.

¹⁰⁰ Sandys, *age*, s. 135.

¹⁰¹ Sandys, *age*, ss. 140-141.

¹⁰² Sandys, *age*, s. 131.

¹⁰³ Sandys, *age*, s. 132.

¹⁰⁴ Matar, *age*, ss. 168-169.

¹⁰⁵ Ephraim Pagitt'in sonradan eserinde yazdığı gibi Protestanların gözünde bu Hristiyanların hatalarının başında iman esaslarındaki sahtelik gelmektedir. İkonlara, kutsal emanetlere, azizlere taparlar. Ayrıca sahte bir ibadet biçimleri vardır. Hristiyanlığın esasında bulunmayan, kutsal kitapta yer almayan iman bildirgeleri heretiklik içeren maddelerden oluşmaktadır. Bunlar Tanrı buyruğu değil din adamlarının aç gözlülüğü ile uydurulmuştur. İhtişamlı giysiler içinde, kiliseler doldurdıkları heykellere, değerli taşlarla süslü eşyalara dua ederler, tütsü yakar, sunular sunarlar, diz çökerler, mum yakarlar, gösterişli alaylar düzenlerler, çeşitli mucizeler uydururlar. Bkz. Ephraim Pagitt, *Christianographie: or, The Description of the Multitude and Sundry Sorts of Christians in the World Not Subject to the Pope. With Their Unity, and How They Agree with the Protestants in the Principal Points of Difference Between Them and the Church of Rome*, The Second Edition Inlarged, Printed by W.J. and N. O. for Mathew Costerden, London 1636, ss. 66-67.

¹⁰⁶ Sandys, *age*, s. 133.

¹⁰⁷ 1629 yılında Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nin başına getirilen Abraham Whelock, Arapça ve İbranice el yazmaları konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Hollandalı oryantalist Thomas van Erpe'nin (Erpenius) koleksiyonunu Cambridge'e kazandırmıştır. Bu koleksiyon, 93 el yazması içerir ve İslam dünyasından elde edilen önemli metinleri barındırır. Bkz. Accessed 2 Jun. 2025. <https://www.lib.cam.ac.uk/collections/departments/near-and-middle-eastern-department>.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

Sandys'in Maruniler, Gürcüler ve Kiptilerin Hristiyanlık ritüelleri bağlamında anlattıkları da diğer Doğu Hristiyanlarında olduğu gibi cehalet, şekilcilik ve yozlaşma vurgularıyla eserde yer almıştır. Diğer taraftan da bunları, mistik bir cazibe unsuru olarak sunmaktadır. Bu arada kafirlerle kuşatılmış kutsal mekânlar, kafirlerin zararından korunmak için çevrelenmiş kiliseler hakkındaki detaylar genellikle kuşatılmış, yardım gereken Hristiyan varlığına işaret etmektedir.¹⁰⁸ Doğu Hristiyanlarını anlatırken “kraliçenin renkli keşişleri” ifadesini kullanması hem Habeşli, Maruni ve Süryani unsurların çeşitliliğine genel olarak referans verirken onların süslü ve tuhaf bulunan giyimlerine hem de ritüellerine gönderme yapmaktadır.¹⁰⁹ Yine de Sandys'in Paskalya için Hristiyanların aynı kilisede hep beraber ibadet etmesini bir gün tüm Hristiyanların birleşmesinin mümkün olduğunun işareti olarak alması, ekümenik düşüncüyü canlandırmada önemli bir sahne olarak kaydettiğini göstermektedir.¹¹⁰

4. Haccın İzdırabı: Coğrafyanın İnşası

16. yüzyılda travel (seyahat) ve travail (zahmet) benzer sese sahip kelimeler olup seyahatin bir zorluk içermesi sebebiyle de bağlantılı görülmüş olmalıdır ki kimi zaman birbiri yerine kullanılmıştır. Bu kelime oyunları, İngiliz seyahat edebiyatında görülmektedir. Yeni coğrafi bilgilerle beraber sunulan maceralar ve zorluklar, tam da bu türün amaçladığı şekilde okura çıkılan öteki dünya yolculuklarını, zorluğu derecesinde önemli bir görevi, ahlaki ve kültürel bir sınavı anlatır.¹¹¹ Sandys, seyahatnamesinin başında yer alan ve I.Charles'a sunduğu tahdim yazısında, bizzat kendisinin türlü zahmet ve tehlikelere katlanarak seyahatini gerçekleştirdiğini yazmıştır.¹¹²

Sandys, karşılaştığı vadileri ve “doğayı gözün görebileceği en güzel vadi” gibi güzellemlerle anlatırken burada yaşayan insanların bu doğaya yakışmadığını ima etmektedir. Böylece doğa idealize edilirken toplum barbarlaştırılır. Gazze’de hacıları kendisine 2 dolar daha ödemeye mecbur eden, hacıların çadırına gelip onların yiyeceklerini açgözlülükle yiyen, uzun, altın düğmeli, al cübbeli bir Arap şeyhinden bahsetmektedir. Bu şeyh, sonradan Gazze sancak beyinin gönderdiği haber üzerine parayı almamıştır. Ancak hacılardan şeker ve ayakkabı gibi eşyalar istemiştir. Sandys, yolda yine deve başına ve kişi başına olmak üzere birkaç akça (medina) olarak defalarca para almak isteyen Araplar ve hırsız köylülerle karşılaştığını yazmaktadır. Beytüllahim’den çıkışında Arapları yine “vahşi”, “açlıktan kırılan”, “yağmacı” gibi ifadelerle tasvir etmesi Doğu’nun nasıl tehlikeli öteki olarak inşa edildiğinin bir örneği olarak okunabilir.¹¹³

Sandys, yolculuk boyunca Arap kabilelerinin geçiş ücretleri, kaybolmuş yollar, yıkık geçitler, haraç isteyen eşkiyalar ve fırtınalar gibi unsurları anlatır. Bu anlatım, yalnızca seyahat koşullarının zorluğunu değil, aynı zamanda hac yolculuğunun ruhsal anlamını da güçlendirir. Kudüs’e ulaşmadan önce yaşanan son gece, bir harabe kiliseye sığmış, gece nöbeti, sabahın erken saatlerinde yeniden yola koyulma ve nihayet uzaktan Kudüs’ün görünmesi, anlatıya dramatik bir hac doruk noktası kazandırır. Bu hem bedeninin hem de inancın sınandığı bir kutsal yolculuktur. Kudüs’e girmek isteyenlerin sadece “bazılarının” kabul edildiği vurgusu, bu mekâna erişimin seçilmişliğini ve özel konumuna işaret eder. Tanrı’nın evi kabul edilen bir yere girmeden önce fiziki eziyet ve aşağılanma, hacının arınmasını sağlayan dramatik öğelerle bir tür mistik eşik sahnesi hazırlanmıştır. Sandys’in

Yine yüzyılın ortalarında İngiliz gezgin Richard Pococke, Sina Dağı’ndaki Aziz Katerina Manastırı’nı ziyaret etmiş ve buradaki el yazmaları hakkında gözlemlerini paylaşmıştır. Pococke, manastırın kütüphanesindeki yazmaları incelemiş ve bu konuda detaylı notlar almıştır. Ancak, bu yazmaların İngiltere’ye taşındığına dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Richard Pococke, *A Description of the East and Other Countries*, Vol. 2, s. 134, printed for the Author, by W. Bowyer, London 1743. Ayrıca Robert Curzon’un Sina ve diğer Doğu Ortodoks manastırlarından el yazmalarını kullanışlı keçe tabureler ve çoraplarla takas ederek edinmesi hakkında bkz. Robert Curzon, *Visits To Monasteries in the Levant*, Century Publishing Co., London 1983, s. 46; Alman araştırmacı Constantin von Tischendorf’un St. Katerina Manastırı’ndan yakılmak üzereyken rastladığı İncil parşömenlerini ve en eski İncil olarak kabul edilen ve “Hristiyanlık için mimari yapılar içinde Aya Sofya ne ise, kitaplar içinde de Codex odur” denilen Codex Sinaitikus’u edinişi için bkz. D.C. Parker, *Codex Sinaiticus: The Story of World’s Oldest Bible*, The British Library Publishing Division, London 2010, ss. 3, 21-22 ff.

¹⁰⁸ Sandys, *age*, s. 137.

¹⁰⁹ Sandys, *age*, s. 137.

¹¹⁰ Sandys, *age*, ss. 170-173.

¹¹¹ Evi Mitsi, “Nowhere is Place: Travel Writing in Sixteenth-Century England”, *Literature Compass*, Vol. 2, No. 1, 2025, s. 2; Stagl seyyahın Hristiyan Avrupalı bakış açısıyla bir “vatansever seyyah” olarak öne çıktığını belirtmektedir. Bkz. Stagl, *age*, s. 295.

¹¹² Bkz. Ek-4. Sandys’in hacıların güvenlik problemini vahşi ve zorba olduklarını ifade ederek Müslümanlarla karşılaşılmasına indirgemesi tamamen oluşturulmak istenen oryantalist algı ile ilgilidir. Çünkü başlangıcından itibaren Hristiyanların hac yolculuğu her anı tehlikelerle dolu ve sonunun ölümle bitmesi hiç de yadırganmayan tehlikeli bir macera ve bir çile olmuştur. Memleketlerinden itibaren gruplar halinde yaptıkları yolculuğun her safhasında hırsızlık, çeşitli nitelikte saldırı, ticari ürünleri almaya zorlanma, bedensel yorgunluk ve kendi aralarında kavgalar ve hastalık hacıların mücadele etmeleri gereken zorluklardır. Bu nedenle hacıların korumak için çıkarılmış kral buyrukları, görevlendirilmiş asker grupları ve rehberler sadece kutsal topraklarda değil hac yolunda da hac ile ilgili tedbirleri oluşturmaktadır. Bkz. Genç, *agm*, s. 1468-1470.

¹¹³ Sandys, *age*, s. 120; “Bu vahşi Araplar, bu kırıç dağlarda neredeyse açlıktan kırılmak üzere olduklarından, toprak işlemekten bile korktukları için – zira hemen başkaları tarafından gasp edilme tehlikesi vardır- yoldan geçenlerin gücü zayıfsa, onları soyarlar. Biz de bu koruma hizmeti için kişi başı iki dolar ödedik.” Sandys, *age*, s. 154; Amy Singer Kudüs ve çevresinde fellah adı verilen köylülerin Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgelerinden farklı olduğunu yazmıştır. Çünkü fellahlar hac sebebiyle sürekli dünyanın dört bir tarafından gelen yabancı ziyaretçilerle karşılaşmalarından başka yerlerdeki göre daha farklı bir dünya görüşüne sahip idiler. Bunların hacılarla sürekli ilişkisi vardı ve onlara bazı şeyleri satmak ya da rehberlik etmek gibi hizmetler karşılığında para talep ediyorlardı. Bkz. Singer, *age*, ss. 128-130.

anlatısı burada, hem oryantalist hac anlatılarının dramatik yapısını hem de teolojik coğrafyanın görsel ve bedensel deneyimle birleştiği bir doruğu temsil etmektedir.¹¹⁴

Kudüs'te Kutsal Kabir Kilisesini anlattığı bölümde, Hristiyan kutsallarının barbarlar elinde kalmasını ve Hristiyanların kendi kutsallarına ulaşmada yaşadığı zorlukları tekrar anlatırken Sandys bu koşullarda hac ibadetini Hristiyanların manevi şövalyelik ritüellerini gerçekleştirerek kendilerini kurbanlaştırdığı yüce tecrübeler olarak resmeder. Bunu, hac uğrunda bedenini, onurunu ve malını feda ederek mesihi bir mücadele içinde bir çeşit çile yolculuğu gerçekleştiren aynı zamanda düşmanla yüzleşen ve hakikate ulaşmak için acı çeken haclı imajı ile gerçekleştirmeye çalışır. Sandys'e göre karşılaşılabilecek her problem, Hristiyanın ruhsal yükseliş basamaklarından birini oluşturacaktır. Sandys'in seyahatnamesinde yarattığı hacı prototipi, sadece seyahat eden biri değildir. Hacı, bedensel çileye katlanan bir kahraman, bir şövalye gibi mücadele eden ideolojik savaşçı ve bir tanık gibi hakikati belgeleyen yani kutsal topraklarda gördüklerini Avrupa'ya taşıyan ve hafızayı kuran bir tarih üreticisidir. Bu noktada Sandys'in seyahatnamesi başlı başına politik bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Kudüs'te gördüklerini anlatmak, Müslüman Doğu'nun halini ifşa etmek ve Batı Hristiyan'ına telkin ettiği vicdanî sorumluluk ile bilinç ve kimlik inşa etmek üzerine kurgulanmıştır.¹¹⁵

Sandys'e göre, hacıların ehl-i örf ve Araplarla mücadele ederek hac ibadetini türlü zorluk ve masraflara katlanarak tamamlayabildikleri için yılda sadece bir kez hac seyahatine çıkabilmekteydiler. Bu arada bedevi baskınlarına uğramamak için güvenlik ücreti vererek Araplardan birini tutmaları, yolculukların bazı yerlerinde binek kullanmaları gerektiği için katır ve eşek parası vermeleri, rehber para ödemeleri, Müslümanlarla karşılaşınca inmeye zorlanmaları gibi aşağılanmalara maruz kalmaları, batıl inançlara sahip Fransisken rahiplerine katlanmaları, manastırlarda yemek ücreti olarak fahiş ödemeler yapmaya mecbur edilmeleri ve gerektiğinde kılık değiştirmeleri gibi son derece zor ve neredeyse İsa'nın çileli yolculuğu gibi bir maddi ve manevi sınanma içinde bulunduklarını anlatmıştır. Anlattıklarının hepsi de doğru olmakla birlikte travmatik deneyimler olarak sunulması, Sandys'in ustalıkla dil kullanımıyla anlatılması ve Latince'den özellikle Ovid'den yaptığı şiir çevirileriyle desteklenmesi seyahatnameyi tam bir politik diskur üretim aracı haline getirmiştir. Batı klasiklerinin seslendirilmesinin Avrupa kültürel hafızası için çok büyük önemi vardır. Bu sebeple Doğu coğrafyasının geçmişine bir Helenistik meşruiyet kazandırma çabası çok ağır basmaktadır.¹¹⁶

Sandys'in seyahatnamesi, kültürel hakimiyetin teolojik meşruiyetini sağlama işlevini de taşımaktadır. Sandys'in seyahatinden kısa bir süre önce İngilizler, Osmanlı ile ekonomik ilişkilerini sürdürmekle birlikte Protestan dünya görüşünü Osmanlı İslam'ına karşı konumlandırmıştı. Özellikle Doğu ticaret yolları üzerindeki denetim ve hac yollarının ve kutsal mekânların Müslüman denetiminden çıkarılması gibi temalar, dış politik söylemde yer buluyordu. Bu bağlamda Sandys'in anlatısı, İngiltere'nin Doğu'daki ahlaki üstünlüğünü ve İngiliz hacıların gerçek Hristiyanlığın taşıyıcısı olarak bölgeye geri dönüşünü vurgulamaktadır. İngiltere'nin Doğu üzerindeki sömürgeci hayalleri için meşruiyet üreten bir araç olarak değerlendirilebilecek bu eser 18. ve 19. yüzyılda yaygınlaşacak olan Oryantalist politik retoriğin temel taşlarını atmıştır.¹¹⁷

5. Kudüs'ü Çizmek, Batıyı Yazmak: Görsel Söylemin İnşası

Sandys'in görsel malzemesi de erken modern İngiliz söylem üretiminin önemli bir bileşenidir. Eserdeki gravürler, özellikle kutsal mekânlar, harabeler, anıtlar ve manzaralara dair çizimlerle donatılmıştır. Bu çizimlerin büyük bölümü, dönemin önde gelen gravür ustalarından Francis Delaram tarafından hazırlanmıştır. Delaram, başta Sandys olmak üzere, çeşitli yazarlar için çalışan bir sanatçıdır ve İngiltere'de görselliğin metinle birlikte söylem kurmada kullanıldığı erken örneklerden biridir.¹¹⁸

Sandys'in araştırmaya konu olan eserinin kapak resmi, figüratif öğelerin yer aldığı bir tapınak kapısı şeklinde düzenlenmiştir. Tapınağın sağında Doğulu giysiler içindeki erkek çizimi I.Ahmed'i temsil etmektedir. Başının hemen üzerinde ise "Ahmed ya da Tiran/Zorba" yazılıdır. Onun yanında bulunan Mısır Tanrıçası İsis'i simgelemektedir.¹¹⁹ Bu sunum, I.Ahmed'in İsis ile bütünleştirildiği, erkek ile kadının, ilahi olanla insani olanın, hayal ile gerçeğin, şimdi ile geçmişin eşleştirildiği bir dünyayı işaret etmektedir. Ahmed'in ayaklarının altına aldığı kitaplar ve kırıp attığı teraziye nispet olacak şekilde elinde dünya küresi ve boyunduruk tutmuş halde resmedilmesi titizlikle düşünülmüş ayrıntılardır. Dünyaya hükmetme arzusu, köleleştirme ve hakimiyet, hakikatin yani Hristiyanlığı temsil eden kitapların ayaklar altına alınması ile aşağılanması ve adalet terazisinin kırılması

¹¹⁴ Sandys, *age*, ss. 117-120.

¹¹⁵ Oryantalistlerin Doğu'nun yaratılıştan aciz ve edilgen, geri, düzeltilmeye muhtaç ve bağımlı karakterini vurgulamasını Said Avrupa'nın hegemonyacı tavrını meşrulaştırmak için kullandığını söyler ve verilen bilgilerin özellikle var olan önyargıları sarsmadan, hatta pekiştirip kesinleştirerek kullandığına dikkat çeker. Bu yönüyle seyahatname Oryantalizm bir sömürgeciliktir ve seyahatname yazarları bir ajan olarak söylem üretme işini üzerine almıştır. Bkz. Said, *age*, s. 74-75; 134, 164, 235 vd.

¹¹⁶ Said, *age*, s. 184-185.

¹¹⁷ Said, *age*, s. 74-75; 115, 134, 164, 235 vd.

¹¹⁸ Antony Griffiths "Delaram, Francis (fl. 1615–1624), engraver." *Oxford Dictionary of National Biography*. 23 Ses. 2004; Accessed 2 Jun. 2025. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-7445>.

¹¹⁹ Bkz. Ek-2.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

imgeleriyle beraber I.Ahmed'e atfedilen tiranlık sıfatını açıklamaktadır. Özellikle tiran sıfatının yazılı olarak belirtilmesi, 1603 yılında tahta geçen I.Charles'ın İskoç ve İngiliz tahtlarını deruhte etmesi sebebiyle tiran olarak anılmaya başlaması ile ilgili gözükmetedir. Böylece asıl tiranlığın ne olduğu ve asıl tiranın kim olduğu net bir şekilde ortaya konmaktadır.¹²⁰ Orta kısımdan ayrılan alınlıkta Hristiyan Hümanizminin koruyucusu olan melekler "Veritas" (hakikat) ve "Constantia" (sebat) sloganlarıyla yer alırlar. Ortada ise oval kartuş içinde İsa belirmektedir. Alt kısımdaki madalyonlarda "Victa Lacet" (yenik düşmüş halde yatıyor) ifadesiyle tanımlanan yas tutan Meryem ve "Apis Sive Osiris" (Apis ya da Osiris) olarak tanımlanan boğa şeklindeki ölüm ve diriliş tanrısı yer almaktadır. Bu bölüm Doğu'nun pagan geçmişine ve gerçek din olarak Hristiyanlığın burada konumlanışına referans niteliği taşımaktadır.¹²¹

Çizimlerin çoğu gözleme dayalı çizimler değil Hristiyan ikonografisine, klasik metinlere ve Batılı kartografik geleneğe dayanmaktadır. Kudüs, Beytüllahim, Zeytin Dağı veya Kutsal Kabir gibi yerler sembolik birer merkez olarak betimlenir ve idealize edilmiştir. Perspektif, seyahatin sıradan bir gözlem olmadığını, tarihsel, teolojik ve kültürel bir "vizyon" olduğunu ima eder şekilde çoğu zaman yükseltilmiş bir Tanrısal bakış açısından verilmiştir. Doğulu figürler karikatürize edilmiş ve neredeyse tiyatral kostümler ve egzotik görünümle betimlenmiştir. Bu da oryantalist bir stereotipleştirme.¹²²

Meryem'in Mezarı, Getsemani Bahçesi gibi kutsal yerlerin çizimi yazarın hem otorite kurma hem de hacı olarak kimliğini onaylama işlevi görmektedir. Yazarın gidip gördüğü yerler olarak doğru bilginin de delili durumundadır. Bu çizimlerde kadim harabeler titizlikle tasvir edilirken Osmanlı dönemine ait yapılar çoğunlukla ihmal edilmiş, belirsiz veya yozlaşmış şekilde sunulur. Böylece görsel düzeyde de tarihsel bir düşünüş anlatısı inşa edilir: Antik çağın ihtişamı ve uyumu, modern doğunun kaotik ve dağılmış manzaralarıyla bilinçli bir şekilde karşıtlık içine yerleştirilir Limanlar, surlar, ticaret yolları gibi yapılar çizimlere dahil edilerek coğrafi hâkimiyet alanlarının tanımlanması sağlanmış ve İngiliz ticaretinin yayılma alanları belirlenmiştir.¹²³

Çizimlerde Batılı mimariyle karşılaştırıldığında "yetersiz" veya "ilkel" görünen yapılar, İngiliz okuyucunun kendi uygarlık anlayışını üstün görmesine olanak tanır. Çizimlerin Hristiyan kutsallarını gözler önüne seren niteliği, buranın Tanrı'nın eli değmiş bir coğrafya gibi algılanmasına ve İngiliz okuyucunun kendini tarihin merkezinde hissetmesine hizmet eder. Doğu'nun haritalanması yolu ile tasviri, bir çeşit zihinsel fetih işlevi de görmektedir. Ayrıca estetik üzerinden politika üretme işlevi de özellikle bir dağ silüeti, bir harabe manastır gibi güzel ve melankolik duyguları ortaya çıkararak Batı'nın klasik miras üzerindeki hakkını yeniden inşa etmesine yaramaktadır. Bu yönüyle çizimler, erken modern dönem İngiliz politikalarının kültürel temelini oluşturan coğrafi hayal gücünü destekleme amacı taşımaktadır.¹²⁴

SONUÇ

George Sandys, I. Charles'a hitaben yazdığı takdim yazısında açıkladığına göre, rahatlığından vazgeçerek yaptığı seyahatleri sonucunda yazdığı gözlemlerini, ülkesi ve prensine hizmet için sunmak istemiştir. Bir zamanlar ihtişam, güzellik, bilgelik ve kutsallığın gözlemlendiği bir dünyanın din düşmanlarının ve vahşilerin eline geçtiğini gidip yerinde görerek bu değişimi anlatmak istemiştir. Osmanlı padişahını şehvet, kabalık, vahşilik ve kötü niyetlerle dolu bir düşmanlık içinde tasvir eden Sandys, Tanrı dışında hiçbir şeyin değişmez olmadığını vurgulayarak, bu kez tersine bir değişimle bu kutsalların kurtarılmasını dilemektedir. Kendisi de bu uğurda eserini bilgilendirici bir rehber olarak sunmaktadır.¹²⁵

Sandys, yazdıklarının daha önce yazılmış Kudüs anlatılarından farklı olduğunu ve yazma sebebini kendi dilinde anlatı olmamasıyla ve hac seyahatnamelerinin çoğunlukla kendini beğenmişlikten kaynaklanan uydurma öykülerle dolu olup hacıları yanlış yönlendirmeleriyle açıklamaktadır.¹²⁶

Yukarıda bahsi geçen her iki açıklamaya göre Sandys'in, Relation'u sıradan bir merak ile değil İngiliz çıkarlarına uygun şekilde Osmanlı coğrafyasının özellikle kutsal bölgelerin yeniden Hristiyanların eline geçmesini

¹²⁰ Nebahat Avcıoğlu, "Ahmed I and the Allegories of Tyranny in the Frontispiece to George Sandys's 'Relation of a Journey'", *Mukarnas*, Vol. 18, ss. 205, 210.

¹²¹ Bkz. Ek-2; Avcıoğlu, *age*, s. 203.

¹²² İslam'ın çadır ve kabileye indirgenmiş, peygamberi silik tasvirleri ile kişilerin ırkça geri, dilce gelişmemiş, din olarak ölü ve boş bir tektanrıcılıkla bir tutulmuş görünümle Oryantalist anlatımlarda daima vurgulanan özelliklerdir. Bkz. Said, *age*, s. 23, 45, 109, 163, vd.

¹²³ Said, *age*, s. 185.

¹²⁴ Nicholas Cochran Caggiano, "George Sandys The Ethnographer: A Man Before His Time", in John J. Burns Library Blog for *Making History Public Class-Spring2014 exhibition* by Prof. Sylvia Sellers-Garcia at Boston Collage History Department and Boston Collage Libraries, Boston 2014. Accessed 2 Jun. 2025. <https://johnjburnslibrary.wordpress.com/2014/10/15/sandys/>.

¹²⁵ Ek-4.

¹²⁶ Sandys, *age*, s. 120; Sandys'in ifadesi seyahatnamelerin güvenilirliği şüpheli pek çok bilgiyle dolu olması yüzünden yeni seyahatnameleri ve bu arada hayali seyahatleri de doğurmuştur görüşünü desteklemektedir. Stagl'a göre dönemin yeni seyyahlarını ortaya çıkaran merak trendinin seyahatnamelerdeki bilgilerin sıhhatini sınamak ve/veya onlara uyumlu yeni bilgiler üretmek üzere şekillenmesi bahis konusu olmalıdır. Bu da Said'in "metinsel uyum" tezi ile uyumaktadır. Bkz. Stagl, *age*, s. 4; Said, *age*, s. 285.

arzulayarak gezdiği anlaşılmaktadır. Sandys, Rönesans devrinin tipik bir aydını olarak antikite ile yoğrulmuş bir eser kaleme almıştır. Bu bağlamda çağının zihni yapısını sergileyen, yeni bir dönemin mimarları arasında olacağını bilen bir bilinçle giriştiği tarih inşasında, gerekli kimlikleri gayet iyi planlamış olduğu açıktır. Yazar bilinçli bir tercih ile ülkesine ve mensubu olduğu Hristiyanlık anlayışına hizmet eden bir kurgu yaratmıştır. Kafır ya da sapkın olanların, liyakatsiz ve bozulmuş saydıklarının dışlandığı ve onların ötekileştirilmesiyle ideal tipini yarattığı evreninde İngilizleri, hacı, tacir, siyasetçi ve sanatçı rolleriyle mücadeleye girişen şövalyeler olarak kimliklendirmiştir.

George Sandys'in seyahatnamesi, Kudüs ve çevresine dair kitabı bağlamında değerlendirildiğinde, sadece bir hac seyahatnamesi değil aynı zamanda İngiltere'nin erken modern dönem dış politika tahayyülünün, kimlik inşasının ve kültürel söylem üretiminin etkili bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sandys'in anlatısı, bu yönüyle "Doğu'yu tasvir eden bir gözlemci" metni olarak değil, Osmanlı coğrafyasının temsili yoluyla bir Batı kimliği inşa eden ve bu kimliği meşrulaştıran bir "politik anlatı kurucusu" olarak konumlandırılmalıdır. Zira seyahatnamenin çizimlerinde, metinsel tercihlerinde ve mekân anlatılarında iç içe geçen kutsallık, çürüme ve ötekilik temaları, bireysel deneyimlerin değil kurumsal ve politik bir dünya görüşünün izdüşümüdür. Bununla birlikte Sandys'in tanıklıklarının yerel tarih yazımı açısından taşıdığı potansiyel, göz ardı edilmemelidir. Bu metin, Osmanlı taşra idaresinden vergi sistemine, dini cemaatlerin mekânsal yerleşiminden toplumsal gerilim hatlarına kadar pek çok konuya ilişkin gözlem içermektedir. Bu bakımdan gelecek çalışmalarda Sandys'in betimlediği mekânlar ve olaylar, Osmanlı arşiv kaynakları, kadı sicilleri, ticari mektuplar ve ilgili başka kaynaklarla birlikte okunarak, tarihsel gerçeklik bakımından sağlanabilir.

George Sandys'in Kudüs seyahatnamesi, erken modern İngiliz kültürel üretiminin ve dış politika tahayyülünün temsili bir metni olarak, Osmanlı tarihçiliği açısından da eleştirel ve verimli bir kaynak teşkil etmektedir. Hem bir bilgi nesnesi hem de bir ideolojik araç olarak okunması gereken bu metin, seyahatnamenin basit bir anlatıdan çok daha fazlası olduğunu göstererek, söylem çözümlemeleriyle çalışan tarihsel araştırmalara katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı kaynakları ile sağlamasının yapıldığı ve birlikte değerlendirildiği nice derin çalışmalara imkân verecek potansiyelde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Sonuç olarak Sandys'in Kudüs seyahatnamesinin tarihin inşası için tarihçiler tarafından dikkatle incelenmesi gereken çok boyutlu bir örnek metin olarak değerlendirilmesi önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This article analyzes George Sandys' *A Relation of a Journey Begun an. Dom. 1610*, with a specific focus on the third book recounting his pilgrimage to Jerusalem. It situates Sandys' work as a significant early example of proto-Orientalist discourse and argues that the text serves a function far beyond personal observation or religious devotion. Sandys' descriptions of Jerusalem and surrounding Ottoman geography constitute an ideologically charged narrative that reinforces Protestant English identity, legitimizes colonial attitudes, and participates in the construction of a sacred geography reimagined through the lens of Western superiority.

The study addresses the following problematization: How does Sandys' narrative, while seemingly devotional and descriptive, function as a political document that participates in early modern England's identity formation and its emerging imperial vision? In doing so, the article demonstrates that the travelogue is not merely a literary or theological artifact, but a discursive intervention into how the East—and specifically the Ottoman-controlled Holy Land—is constructed as ideologically inferior, religiously corrupted, and politically degenerate.

This reading challenges the conventional reception of Sandys as a humanist traveler or pious observer, and instead places him within a broader corpus of English representational strategies, including maps, captivity narratives, merchant correspondence, and state-sponsored diplomatic accounts. The travelogue's significance lies not in its factual accuracy or ethnographic neutrality, but in its symbolic rendering of sacred spaces as loci of civilizational decay, in contrast to an idealized English Protestantism.

Methodology

The article adopts an interdisciplinary methodology, combining discourse analysis with symbolic geography and postcolonial literary theory. Central to the analysis is Edward Said's theory of Orientalism, particularly his insights into how power operates through representation. Michel Foucault's concept of discourse as a medium of social control and identity production is also employed to understand the way Sandys' narrative governs meaning, constructs spatial boundaries, and generates symbolic oppositions between East and West.

Close textual reading is carried out on the third book of Sandys' travelogue, with attention to rhetorical strategies, narrative structure, symbolic references, and theological framing. The analysis incorporates visual elements from the original 1615 edition—especially the engravings by Francis Delaram—which depict ruins,

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

religious sites, and regional inhabitants in ways that reinforce the textual narrative of civilizational decline. These visual components are treated not as mere embellishment but as integral to the ideological production of space.

Results and Conclusion

The article reveals that Sandys' portrayal of Jerusalem and its religious communities is deeply structured by a Protestant teleology that transforms the Holy Land from a shared sacred space into a symbolic territory of English moral and religious ascendancy. While Sandys ostensibly visits the region as a pilgrim, his narrative recasts the journey into a form of cultural conquest. Sacred geography is stripped of its contemporary Muslim and Eastern Christian context and is instead repossessed through Biblical memory and Protestant imagination.

One of the central findings is Sandys' strategic use of contrast: Ottoman misrule, religious corruption, and urban decay are juxtaposed with an implicit vision of English order, virtue, and piety. The temporal and spatial collapse—where ancient Biblical past and 17th-century English present are made to converge—serves to legitimize a moral geography in which England inherits the divine mission historically associated with Jerusalem.

The study also highlights Sandys' ambivalence toward local Christian sects and Jewish communities, whom he simultaneously pities and devalues. Eastern Christians are depicted as degraded imitators of Catholic ritual, while Jews are portrayed with restrained but evident suspicion. These portrayals do not merely reflect Sandys' personal theology but resonate with broader English anxieties about religious purity, authenticity, and national chosenness.

Importantly, the article demonstrates how Sandys' travelogue functions as an apparatus of proto-imperial imagination. Through narrative and imagery, Sandys prepares the epistemic ground for future colonial and theological interventions. His work anticipates many of the tropes that will later characterize British Orientalism: the feminized East, the ruined cityscape, the spectral presence of ancient glory, and the need for Western reclamation.

The analysis of the subheadings within the original travelogue further supports this conclusion. Each thematic division—from discussions of sacred relics to architectural detail, from moral reflections to cartographic interludes—constructs a coherent argument about the failure of the East to maintain spiritual and political order. The repeated emphasis on ruins, loss, and disorder functions as a metaphorical canvas upon which England's role as restorer, redeemer, and rightful heir is painted.

In conclusion, the study argues for a re-evaluation of Sandys not merely as a literary figure, but as a participant in the early stages of English colonial discourse. His travelogue should be understood as part of a wider project of knowledge-making, religious legitimation, and political projection. By reinscribing the Holy Land within a Protestant and English symbolic framework, Sandys contributes to the discursive architecture of modern empire before its formal territorial emergence.

This research contributes to current debates in early modern studies, postcolonial theory, and the historiography of travel literature by illuminating the ideological operations embedded in ostensibly devotional narratives. It emphasizes the need to read sacred geographies not as neutral territories but as politically and theologically invested spaces where competing claims to truth, identity, and power are negotiated. Ultimately, the article calls for the integration of travel writing into the analytical corpus of political theology and imperial historiography, where texts like Sandys' perform foundational work in imagining both East and England.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Kitabevi, Ankara 1999.
- AVCIOĞLU, Nebahat, "Ahmed I and the Allegories of Tyranny in the Frontispiece to George Sandys's 'Relation of a Journey'", *Mukarnas*, Vol. 18, 2001, pp. 203-226.
- AVŞİN GÜNEŞ, Gülcan, "Osmanlı Kudüsü'nde Kale Müessesesi ve Görevlileri" *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 30, 2024, ss. 381-401.
- BAHADORI, Mahdi N., "Passive Cooling System in Iranian Architecture", *Scientific American*, Vol. 238, No. 2 1978, pp. 144-155.
- BURIAN, Orhan, "Türk Görüntüsünün Rönesans Dönemi İngiliz Edebiyatına Yansıması", *Belleten*, çev. Çiğdem İpek, C. 56, S. 216, ss. 567-589.

CHEW, Samuel C., *The Crescent and the Rose Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, New York 1937.

COHEN, Amnon, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Brill, Leiden, Boston, Köln 2001.

COCHRAN CAGGIANO, Nicholas “George Sandys The Ethnographer: A Man Before His Time”, in John J. Burns Library Blog for *Making History Public Class-Spring 2014 exhibition* by Prof. Sylvia Sellers-Garcia at Boston Collage History Department and Boston Collage Libraries, Boston 2014. Accessed 2 Jun. 2025. <https://johnjburnslibrary.wordpress.com/2014/10/15/sandys/>.

CURZON, Robert, *Visits To Monasteries in the Levant*, Century Publishing Co., London 1983.

ELLISON, James. "Sandys, George (1578–1644), writer and traveller." *Oxford Dictionary of National Biography*. 23 Sep. 2004; Accessed 2 Jun. 2025. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-24651>.

FOUCAULT, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

FRIEDMAN, Jack E., “A Critical Study of George Sandys’ Relation of His Journey to the Levant”, *New York University, Doctoral Thesis*, New York 1972.

FULLER, Peter “The Geography of Mother Nature”, *The Iconography of Landscape*, eds. Denis Cosgrove, Stephen Daniels, Cambridge University Press, New York 1988, pp. 11-31.

GENÇ, Özlem, “Orta Çağ Avrupa’ında Hac Seyahatleri-II”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 4, 2022, ss. 2468-2479.

GRIFFITHS, Antony, "Delaram, Francis (fl. 1615–1624), engraver" *Oxford Dictionary of National Biography*. 23 Sep. 2004; Accessed 2 Jun. 2025. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-7445>.

GROTIUS, Hugo *On the Law of War and Peace [De iure belli ac pacis] (1625)*, ed. Richard Tuck, from the edition by Jean Barbeyrac, Liberty Fund, Indianapolis 2005.

GÜÇER, Lütfi, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.

GÜNEŞ, Hasan Hüseyin, *Kudüs Meğaribe Mahallesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

HADFIELD, Andrew “Traveller or Tourist? The Sensible Observation of Roland Barthes and George Sandys”, *Nordic Journal of English Studies*, Vol. 13, No. 4, pp. 38-55.

HALL, Kim F. *Things of Darkness Economies of Race and Gender in Early Modern England*, Cornell University Press, Ithaco, London 1996.

HARLEY, J. B. “Maps, Knowledge and Power”, *The Iconography of Landscape*, eds. Denis Cosgrove, Stephen Daniels, Cambridge University Press, New York 1988, pp. 277-312.

HAYNES, Jonathan, *The Humanist As Traveler: George Sandys’s Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Toronto University Press, Toronticonogo 1986.

HOWARD Clare, *English Travellers of the Renaissance*, John Lane Company, New York 1913.

İNALCIK, Halil, “Adaletnameler”, *Belgeler*, C. 2, S. 3-4, 1965, ss. 49-159.

KALIN, İbrahim, “Batı’daki İslam Algısının Tarihine Giriş”, *Divan İlmi Araştırmalar*, C. 8, S. 15, 2003, ss. 1-51.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

LEWIS, Bernard, “Doğu’ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları”, çev. Esim Erdim, Salih Özbaran, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 1984, s. 245-264.

MACLEAN, Gerald, Nabil Matar, *Britain and the Islamic World 1558-1713*, New York 2011.

MAGUIRE, Laurie, *Helen of Troy From Homer to Hollywood*, Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey 2009.

MATAR, Nabil, *Islam in Britain 1558-1685*, Cambridge University Press, New York 1998.

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-ORYANTALİZMİ

MITSI, Evi, "Nowhere is a Place: Travel Writing in Sixteenth-Century England", *Literature Compass*, 2 (RE 135), Blackwell Publishing, New Jersey 2005, pp. 1-13.

NECİPOĞLU, Gülru, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2005.

PAGITT, Ephraim, *Christianographie: or, The Description of the Multitude and Sundry Sorts of Christians in the World Not Subject to the Pope. With Their Unity, and How They Agree with the Protestants in the Principal Points of Difference Between Them and the Church of Rome*, The Second Edition Inlarged, Printed by W.J. and N. O. for Mathew Costerden, London 1636.

PARKER, D.C., *Codex Sinaiticus: The Story of World's Oldest Bible*, The British Library Publishing Division, London 2010.

POCOCKE, Richard, *A Description of the East and Other Countries*, Printed for the Author, by W. Bowyer, Vol. 2, London 1743.

RIDLEY, R. T., "To be Taken with a Pinch of Salt: The Destruction of Carhage", *Classical Philology*, Vol. 18, No. 2, 1986, pp. 140-146.

SAID, Edward, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

SANDYS, George *A Relation of a Journey Begun an Dom.1610. W. Barrett, London 1672.*

SANDYS, George *A Relation of a Journey Begun an Dom.1610. The Elzevir Library, New York 1888.*

SARI, Tanju, *Gezginlerin Gözüyle Bir İmparatorluk İngiliz Seyahatnamelerinde 17. Yüzyıl Osmanlı İktisadi Yapısı*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998.

SINGER, Amy, *Palestinian Peasents and Ottoman Officials Rural Administration Around Sixteenth-Century Jerusalem*, Cambridge University Press, New York 1994.

STAGL Justin, *A History of Curiosity The Theory of Travel 1550-1800*, Routledge, New York, London 2004.

SZÖNY, György E., "Broadening Horizons of Renaissance Humanism from the Antiquity to the New World", *Primerjalna Književnost*, Ljubljana 2018, Vol. 41, No. 2, pp. 5-34.

ŞAHİN, Gürsoy, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Türk Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.42, 2007, ss. 101-125.

TAYLOR, Joan, "John's Speed's "Canaan" and British Travel to Palestine: A Journey with Maps", In *The King James Version at 400: Assessing its Genius as Bible Translation and its Literary Influence*, eds. D. G. Burke, J. F. Kutsko, & P. H. Towner, Society of Biblical Literature. Georgia 2013, pp. 103-123.

TREVOR, Douglas, *The Poetics of Melancholy in Early Modern England*, Cambridge University Press, New York 2004.

ÜÇEL AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

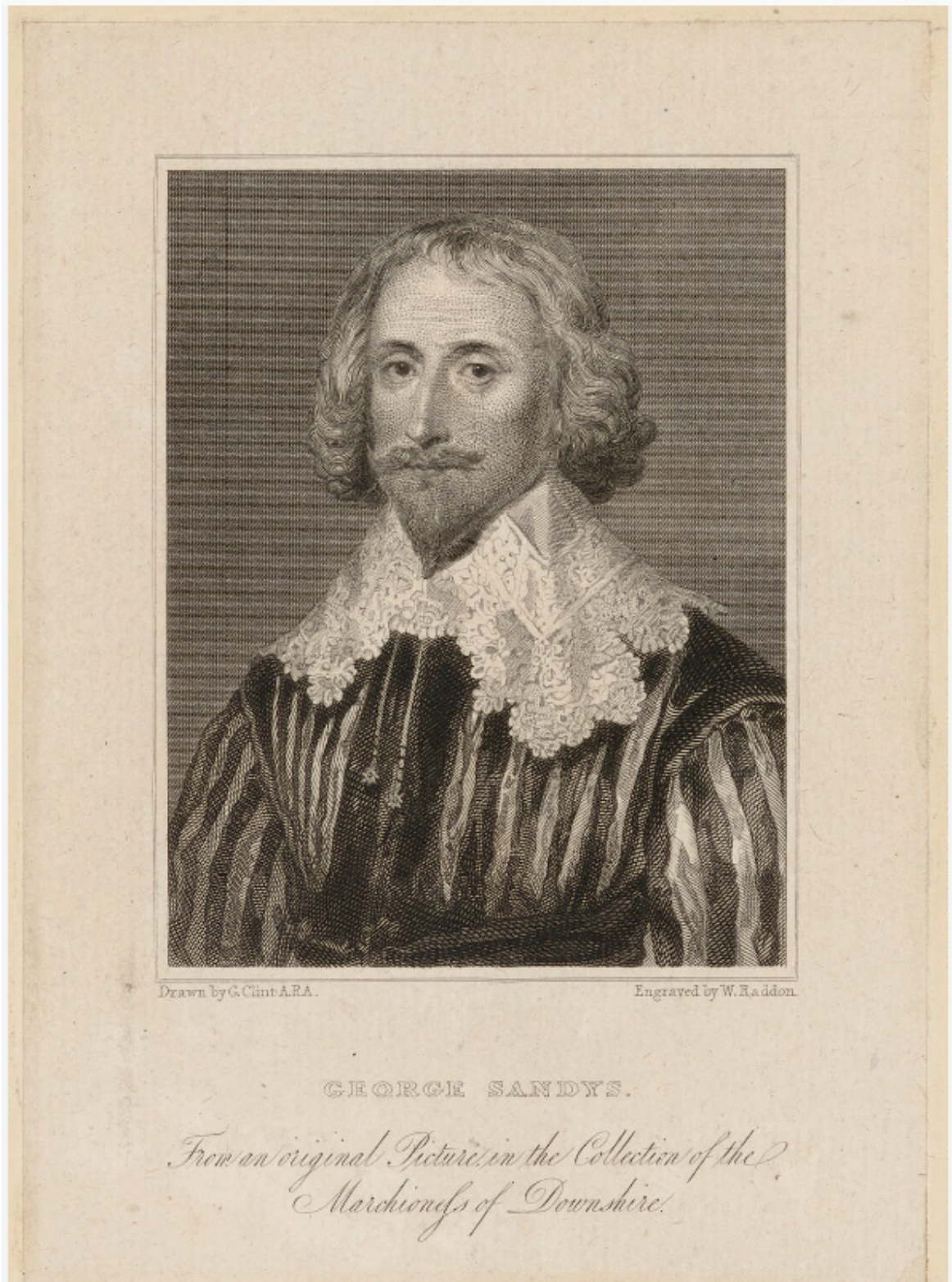
WARREN, Christopher N., *Literature and the Law of Nations 1580-1680*, Oxford University Press, New York 2015.

İnternet Kaynakları:

https://books.google.com/ngrams/graph?content=george+sandys%2Csandys%27+travels%2CA+Relation+of+a+Journey+Begun&year_start=1600&year_end=2022&corpus=en&smoothing=0&case_insensitive=true. Accessed 2 Jun. 2025.

<https://www.lib.cam.ac.uk/collections/departments/near-and-middle-eastern-department>. Accessed 2 Jun. 2025.

<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait?mkey=mw204054&LinkID=mp57921&role=art&rNo=2&mode=test>. Accessed 2 Jun. 2025.

Ek-1: Londra, National Portrait Gallery'deki George Sandys Portresi

KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS
SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-
ORYANTALİZMİ

Ek-2: Sandys'in seyahatnamesinin orijinali British Museum'da bulunan ve Francis Delaram tarafından hazırlanan kapak gravürü

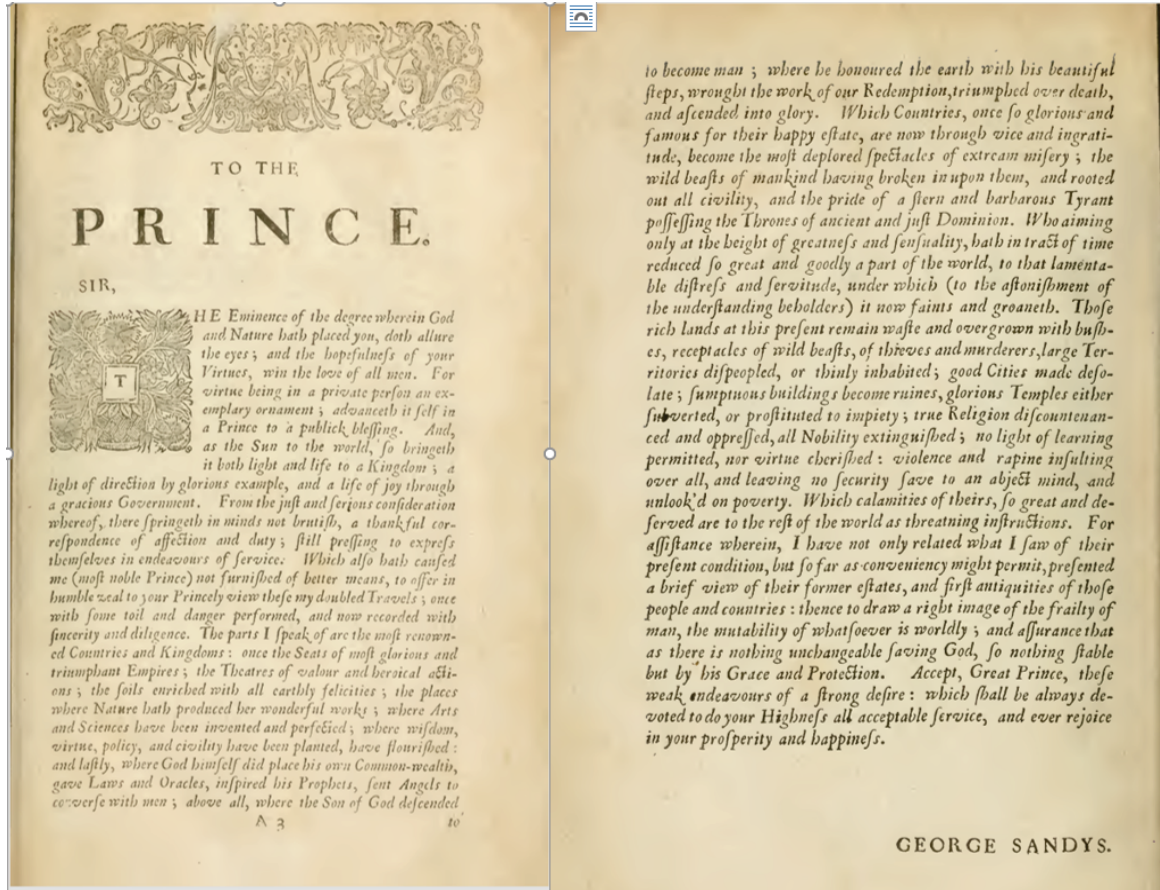
THE THIRD BOOK.

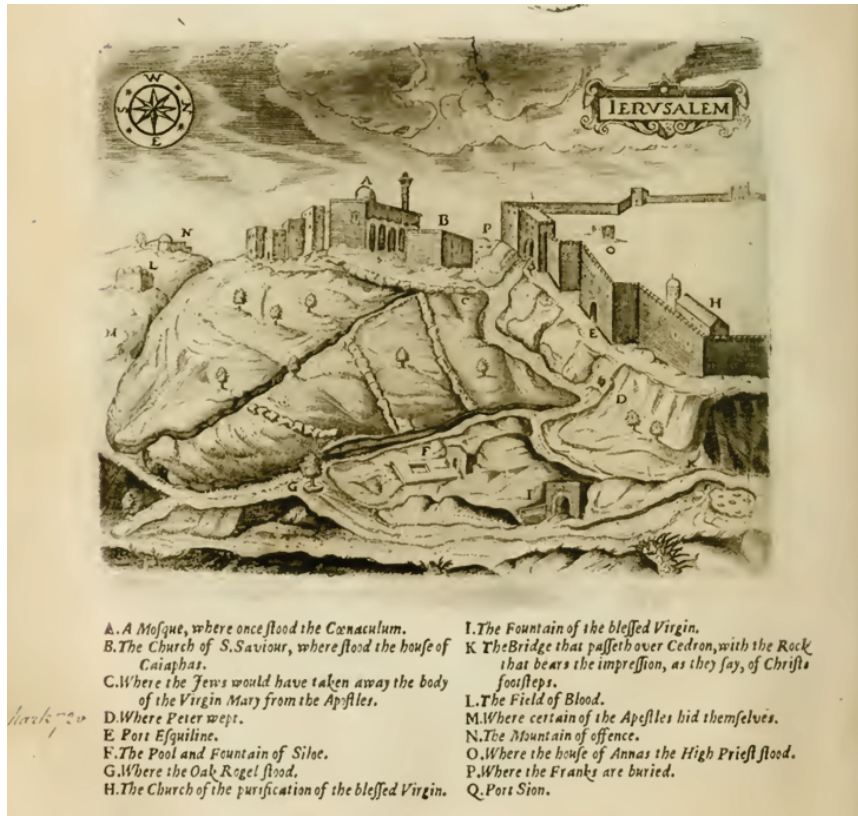
OW are we in the Holy Land, confined on the North with the Mountains of *Libanus*, and a part of *Phœnicia*: on the East it hath *Cælosyria* and *Arabia Petrea*: on the South the same together with *Idumea*, the West is bounded, a part with *Phœnicia*, and the rest with the Mid-land Sea. Distant from the Line one and thirty degrees; extending unto thirty three, and something upward. So that in length from *Dan* (the same with *Cæsarea Philippi*) unto *Beerseba* (now *Gibelin*) it containeth not more than 140 miles: where broadest, not fifty. A Land that floweth with milk and honey: in the midst as it were, of the habitable World, and under a temperate Climate: adorned with beautiful Mountains and luxurious Vallies; the Rocks producing excellent waters, and no part empty of delight or profit. Having at once sustained of her own thirteen hundred thousand fighting men, (when then in all, proportioned with these?) and that with abundance. Divided it was into three Regions; *Judea*, which lieth to the South, *Samarita* in the midst, and *Galilee*, extending unto *Libanus*: of which the Upper and the Neather watered by many Springs and Torrents, but not many Rivers: *Jordan* the Prince of the rest; seeming to arise from *Jor* and *Dan*, two not far distant Fountains. But he fetched his birth from *Phiala*, a round deep Well an hundred and twenty furlongs off; and passing under the earth, ascendeth at the places aforesaid: running from North to South, not navigably deep, not above eight fathoms broad, nor (except by accident) heady: shadowed on both sides with Poplars, Alders, Tamarix, and Reeds of sundry kinds. Of some the *Arabians* make Darts and Javelins, of others Arrows of principal esteem; others they select to write with: more used than Quills by the people of these Countries. Passing along it maketh two Lakes: the one in the Upper *Galilee*, named *Samachonitis* (now *Houle*) in the Summer for the most part dry, over-grown with Shrubs and Reeds, which afford a shelter for Boars and Leopards: the other in the Inferiour, called the Sea of *Galilee*, the Lake of *Genesareth*, and of *Tyberias*, taking that name from a City so called, built there by *Herod*, in honour of *Tyberius Cæsar*, in length an hundred furlongs, and forty in breadth; the water exceeding sweet, and better to drink of than that of the River: abounding with sundry sorts of fishes, unto it peculiar. The soil about is of so admirable a nature, that fruits which are only proper to cold, to hot, and to temperate Countries, there joyntly thrive with a like felicity: the Plains about are now well-nigh over-grown with bushes and unhusbanded. Running a great way farther, with many windings, as it were to delay his ill-destiny; gliding through the Plains of *Jericho* not far below where that City stood, it is at length devoured by that cursed Lake *Asphaltides*: so named of the Bitumen which it vomiteth. Called also the Dead Sea, perhaps in that it nourisheth no living Creature; or for his heavy waters, hardly to be moved by the winds. So extreme salt, that whatsoever is thrown therein not easily sinketh. *Tespassian* for a trial, caused divers to be cast in, bound hand and foot, who floated, as if supported by some Spirit. They say that birds flying over, fall in, as if enchanted. Nor unlikely, since other Lakes, as that of *Avernus*, have effected the like.

Ek-3: Seyahatnamenin Kudüs bölümünü (pp. 130-169) anlatan üçüncü kitabının başlangıcı

**KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS
SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-
ORYANTALİZMİ**

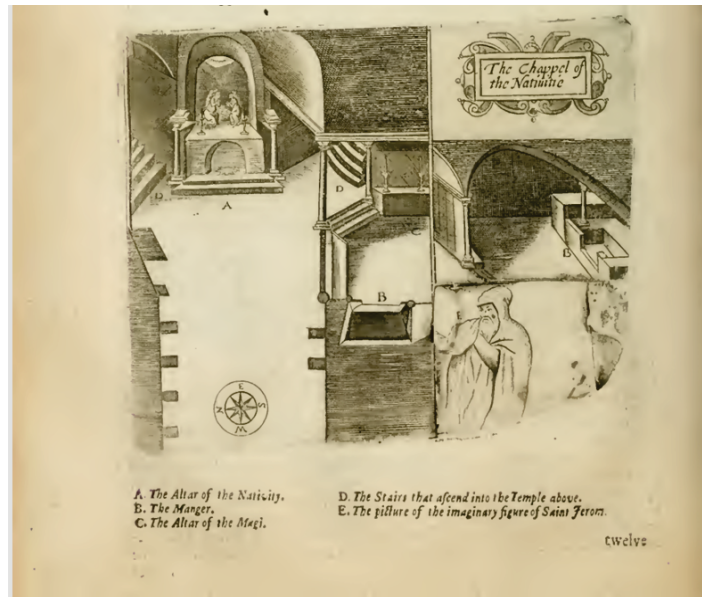
Ek-4: George Sandys'in seyahatnamesindeki İngiliz Kralı I. Charles'a sunuş yazısı

Ek-5: Seyahatnamede Kudüs çizimi (p. 144)

Ek-6: Kutsal Kabir Kilisesi Çizimi (p. 129)

Ek-7: Beytüllahim'deki Doğuş Kilisesi Çizimi (p. 140)

**KUTSAL TOPRAKLAR, KURGUSAL KİMLİKLER: GEORGE SANDYS'İN KUDÜS
SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI COĞRAFYASININ TEMSİLİ VE İNGİLİZ PROTO-
ORYANTALİZMİ**

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>